

מהדורות המקרא

ביקורת אינה קיימת בנפרד מפרשנות; ו'מהדורה ביקורתית' הוא הכינוי ההולם פחות מכול את הדבר שהיא מייצגת, מהדורה שבה העורך רשאי להטיח את דעותיו בפניו של הקורא מבלי לתת דין וחשבון באשר לסיבותיו (ההקדמה של A.E. Housman למהדורתו של (M. Manilius, *Astronomicon* [London 1903] I.xxxiii

Cohen, "Introduction"; Goshen-Gottstein, "Editions" (1992); B. Hall, "Biblical Scholarship: Editions and Commentaries", in *The Cambridge History of the Bible: The West from the Reformation to the Present Day* (ed. S.L. Greenslade; Cambridge/New York 1963) 38–93; B.M. Metzger & B.D. Ehrman, *The Text of the New Testament, Its Transmission, Corruption, and Restoration* (4th ed.; New York/Oxford 2005); D.C. Parker, *An Introduction to the New Testament Manuscripts and Their Texts* (Cambridge 2008) 191–223; Roberts, "Hebrew Bible"; Tov, "Place" (2002); M.L. West, *Textual Criticism and Editorial Technique Applicable to Greek and Latin Texts* (Stuttgart 1973)

א. ה. ק. ע.

אחת הדילמות המרכזיות בהכנת מהדורה של המקרא היא הבחירה בצורת טקסט או בכתב(י) יד שיעמדו בבסיס המהדורה. במקרים רבים, ובהם מהדורות שמציגות את נה"מ, לא ברור איזה כתב־יד או אילו כתבי־יד עומדים ביסוד המהדורה. בעיה אחרת נעוצה בעובדה שמהדורות של נה"מ אינן מייצגות את הקשת השלמה של עדי נוסח המקרא. שהרי 'נוסח המקרא' הוא יחידה מופשטת שאין למצאה במקור אחד אלא בסך כל עדי הנוסח העתיקים. ← פרק 2. לרוב מתעלמים מעדי הנוסח הלא־מסורתיים ב'פנים' של המהדורות, בניגוד לנוהג שלפיו פועלים בכל מהדורות הברית החדשה.¹ מהדורות הברית החדשה האלה

1 המהדורה המודפסת הראשונה של הברית החדשה, שפורסמה בידי אָרסמוס (1469 – 1536) בשנת 1516, הייתה לבסיסן של כל המהדורות שיצאו אחריה עד לסוף מאה י"ח, כאשר הוכנו המהדורות 'המודרניות' הראשונות. הנוסח של ארסמוס, שחובר בשיטה אֶקְלֵטִית מכמה כתבי־יד מאוחרים, היה מוזר ולעתים שגוי, אך בכל זאת התקבל על הכול כ'נוסח המקובל'. לפרטים ראו דיוניהם של

מציגות שיטה אקלקטית² והן מתעדכנות תדירות כך שתתאמנה להשקפותיהם של חוקרי הנוסח המובילים.³ מלאכה זו זוכה לברכתם של חוקרי הברית החדשה ושל הציבור הרחב כאחד. אמנם, מקורות הברית החדשה השונים מגוונים פחות מאשר עדי הנוסח של המקרא, אך הם בכל זאת נבדלים זה מזה בפרטים קטנים רבים. משום מכך כל מהדורות Nestle–Aland שונות זו מזו בפרטים גדולים וקטנים. העיקרון האקלקטי המנחה את מהדורות הברית החדשה ואת מהדורותיהן של יצירות אחדות נוספות התקבל רק בקבוצה קטנה של מהדורות אקלקטיות⁴ מקראיות ← סעיף 3, בעוד רוב מהדורות המקרא מייצגות מקור אחד, נה"מ.

הבחנה בין מהדורות מדעיות למהדורות בלתי-מדעיות. הואיל וכל המהדורות מציגות את נה"מ בצורה זו או אחרת, אנו פונים עתה לתיאורן. בהתמקדו בנה"מ יש לערוך המודרני אפשרויות אחדות להצגת הטקסט. על העורך להחליט אם המרכיב העיקרי של המהדורה הוא מסורת (יצירת מהדורה בלתי-מדעית בהמשך לקו של מק"ג-2⁺) או דְּבָקוֹת בעקרונות מדעיים. עם זאת, ההבחנה בין מהדורות בלתי-מדעיות למהדורות מדעיות אינה ברורה דיה ואינה זהה להבחנה בין מהדורות מדויקות למהדורות בלתי-מדויקות. מהדורות מכונות 'מדעיות' אם הן מייצגות כתבי-יד יחיד או מוסיפות טקסט אפרט של הבדלי גרסה,⁴ או אם הן נוהגות בשתי הדרכים גם יחד. ואולם מהדורות מדעיות עשויות להיות בלתי-מדויקות, ומהדורות בלתי-מדעיות עשויות להיות מדויקות מבחינות מסוימות. מהדורות מדעיות מכונות גם 'ביקורתיות' בגלל תוספת האפרט הביקורתי⁵, אך מהדורות דיפלומטיות⁶ (המבוססות על כתבי-יד יחיד, בעיקר כתבי-יד ל⁺ וכתבי-יד א⁺), שאין בהן אפרט כזה, גם כן דְּבָקוֹת בעקרונות מדעיים.

עקרונות העריכה המובילים של מהדורה קובעים את אופייה. רוב המהדורות אינן מדעיות שכן הן דְּבָקוֹת במסורת בהציגן את מק"ג-2⁺ או גרסה משופרת שלה. אף לא אחת מן המהדורות המסורתיות האלה דְּבָקָה בעקרונות מדעיים בבחירת התוכן, שכן החל מן המהדורות המודפסות הראשונות ואילך אין הן מציגות את המקור בכ"י של הגרסאות שנבחרו. כל מהדורה שמציגה נאמנה מקור יחיד, בעיקר כ"י ל⁺ או א⁺,

Metzger–Ehrman*, 137–164; D.A. Carson, *The King James Version Debate: A Plea for Realism* (Grand Rapids, MI 1980) 33–37; J.L.H. Kraus, *Beyond What Is Written: Erasmus and Beza as Conjectural Critics of the New Testament*, Ph.D. diss., Vrije Universiteit, Amsterdam, 2004

2 רק מהדורות אחדות מבוססות על כתבי-יד אחד, ראו Metzger–Ehrman*, 222–226; Parker*, 194–196; *Perspectives*, מכיל כמה מחקרים על אודות הנוהג בביקורת הנוסח של הברית החדשה.

3 *Novum Testamentum graece: Based on the Work of* תשע"ג הן Metzger–Ehrman*, 226–227; *Eberhard and Erwin Nestle* (ed. B. Aland, K. Aland, J. Karavidopoulos, C.M. Martini et al.; 28th ed.; Stuttgart 2012); *The Greek New Testament* (ed. B. Aland, K. Aland, et al.; 4th ed.; Stuttgart 2001)

4 אפרט כזה משקף את ההשקפה שעיסוק רציני בחקר המקרא צריך להתבסס על מגוון של מקורות טקסטואליים ועל התרגומים הקדומים, שלעתים קרובות משקפים נוסח השונה מנוסח המקרא ה'מרכזי' של נה"מ.

נחשבת למדעית היות שנוסחה הדיפלומטי מייצג היטב את מסורת בן-אשר⁵ שהייתה למרכזית ביהדות. בהתאם לזאת, מהדורות דותן הן מדעיות אף שאינן מכילות אפרט של הבדלי גרסה. ← עדי 1973 ודותן 2001.⁵ מהדורה מדויקת אחרת היא כהן, מקראות גדולות, שכן היא מייצגת את הטקסט של כ"י א, אף שהיא משקפת את הגישה של מק"ג-2 שאותה היא משפרת. לעומת זאת, מהדורותיהם של ברויאר וכתר ירושלים הן במעמד ביניים בין מהדורה בלתימדעית למדעית. ← עמ' 70, הערה 117

בנספח למהדורה השלישית באנגלית של ספר זה (עמ' 367 – 376) אנו סוקרים סוג מיוחד של מהדורה, היינו תרגומים מודרניים המציגים מהדורה ביקורתית שאינה ידועה.

מהדורות מודפסות עשויות להמשיך את מסורת כתבי-היד שעליהם הן מבוססות, או ליצור טקסט חדש באמצעות שילוב התכנים של כתבי-יד אחדים או רבים. מהדורות מקרא ממשיכות את הנטייה להציג את נה"מ כ'מקרא'. אפשר היה לחזות מצב זה שכן המהדורות הראשונות הוכנו בידי יהודים או יהודים מומרים, ונה"מ היה מקורם היחיד. ← עמ' 66 – 70

מי שעוקב אחרי מצב הנוסח בימי קדם רואה בבירור כי המהדורות המודפסות מציגות את עדי נוסח המקרא הקדום בצורה מצומצמת שאינה מייצגת את המגוון הטקסטואלי שאפיין את התקופות הקדומות. ראו עמ' 180 – 182. המהדורות המדעיות המכילות אפרט ביקורתי⁶ מייצגות ניסיון מקובל לתקן מצב זה, אך רחוקות מלספק תמונה מקיפה של מגוון העדויות הקדומות. ככל שהאופק הטקסטואלי שלנו יורחב מעבר לנה"מ כך תגבר מודעותנו למגוון טקסטואלי זה, ולפיכך יגדלו אפשרויות החקירה שלנו.

אפשר לחלק את מהדורות המקרא הקיימות לשלוש קבוצות:

(א) נה"מ לבדו: כל המהדורות (המסורתיות) הבלתימדעיות וכן כמה מהדורות דיפלומטיות⁷ של כתבי-יד יחיד. ← עמ' 66 – 70

(ב) נה"מ בצירוף הבדלי גרסה והצעות תיקון⁸ באפרט ביקורתי⁹: סדרת BH וממ"ה. ← תתיסעיפים ב1 – 2

(ג) נה"מ בצירוף הבדלי גרסה והצעות תיקון¹⁰ ב'פנים' עצמו: מהדורות אקלקטיות¹¹. ← תתיסעיף ב3

פרק זה מתמקד בצורות שונות של מהדורות מקרא, מתוך הכרה כי קיימות מהדורות מקרא נוספות.⁶

⁵ מהדורות שפרטיון הביבליוגרפיים אינם נזכרים בפרק זה רשומות בעמ' כ – כא לעיל.

⁶ מהדורות של מגילות מקרא מקוטעות ממדבר יהודה ושל שומ'. ← עמ' 74, 96. מהדורות של תה"ש, ו, פ נחשבות לכתבי קודש בקהילות נוצריות מסוימות. ← עמ' 19

טבלה 1

מקורותיהן של מהדורות המקרא העיקריות

טבלה זו מציגת את הבסיס הטקסטואלי של מהדורות המקרא המרכזיות. כוכביות **' מסמנות קיומו של מידע על נוסח הבסיס של המהדורה בעמוד השער או במבוא. כל הקיצורים הביבליוגרפיים מפנים לעמ' כ – כא, כג – נ

1. מקורות שונים

מהדורת הפוליגלוטה⁺ מקומפלוטום, ספרד (1514 – 1517) ← עמ' 67, הערה 104
Walton, *Polyglotta* (1657)

וכל שאר המהדורות הפוליגלוטות ← עמ' 67

מק"ג-1 (מקראות גדולות 1516 – 1517) ← עמ' 68, הערה 108

מק"ג-2 (מקראות גדולות 1524 – 1525) ← עמ' 68, הערה 109

2. מק"ג-2 במישרין או בעקיפין

Kennicott 1776–1780 וכל המהדורות הקודמות למהדורת לָטְרִיס 1852
לטריס 1852

גינצבורג ** 1894 – 1937

BH** מהדורה ראשונה ושנייה, 1906, 1909 – 1913

סיני 1949: מק"ג-2?

קורן 1962

ברויאר, תנ"ך ישראל (ירושלים/תל אביב 1962) = הנ"ל, תורה נביאים כתובים
(ירושלים/תל אביב 1965): מק"ג-2?

3. כ"י ל בשינויים מסוימים

BH**, מהדורה שלישית 1929 – 1937
עדי

BHS, 1967 – 1977: ראו XII–XIX Prolegomena,

דוּתֶן ** 2001 = עיבוד של עדי (← שם, עמ' 1229 – 1237)

NJPS** (מהדורה שנייה, 1999 ← עמ' xiii – xii); ← עמ' מ לעיל

BHQ**, 2004 ואילך: ראו XVIII–XX, Schenker, "General Introduction",

4. כ"י א

ברויאר ** 1977 – 1982: כ"י א, כתבייד טברניים ומקורות אחרים; ← המבואות
לשלושת הכרכים ולעיל, עמ' 70, הערה 118

ברויאר, חורב ** 1997 וסדרת הפירוש דעת מקרא (ירושלים, 1970 – 1989): כ"י א,
כתבייד טברניים ומקורות אחרים; ראו הנספח לחורב * 1997, עמ' [3] – [65] המונה
סטיות מכ"י א

כהן, מקראות גדולות 'הכתר' ** 1992 – 2007: כ"י א וכתבי-יד קרובים בחלקים

שלא נשתמרו בכ"א; ראו הנ"ל, "מבוא", 69 – 71 וכן: תכנית "הכתר" – מאגר התנ"ך ממ"ה*: כ"א עם שינויים מעטים מאד ועם השלמות מכ"א ל בחלקים שלא נשתמרו בכ"א: ראו המבוא של גושן, ישעיה, 19 – 20; טוב–טלמון–רבין, ירמיהו, 13 – 14; יחזקאל, 14 – 15
כתר ירושלים** 2000

5. מעורב

קאסוטו ('תנ"ך ירושלים')** 1953: 'בן אשר' ← עמ' 69, הערה 115
סנייט' 1958: ← עמ' 70, הערה 119
תנ"ך סימנים*: כ"א עם השלמות מכ"א ל

מאות מהדורות המקרא הנמנות על שתי הקבוצות הראשונות הן פחות או יותר זהות, שכן הן משקפות את נה"מ, אך הן שונות זו מזו בפרטים גדולים וקטנים רבים. עם זאת, למרות הבדלים אלה, כל המקורות האלה ידועים בתור 'המקרא'. הקורא יכול בקלות לתאר מהדורות אלה במונח 'המקרא', היות שבקבוצה (ב) בעמ' 335 אי-ההתאמות הגדולות בתוכן מופיעות באפרט ולא בטקסט עצמו. השקפות העורכים. מאחורי רוב המהדורות עומד עורך (לעתים נדירות, עורכים) הקובע את המאפיינים של המהדורה. בדרך כלל שמו של עורך כזה נזכר בעמוד השער, אך לעתים העורך פועל מאחורי הקלעים, ובמקרה כזה המהדורה ידועה על פי שם בית הדפוס או על פי מקום ההוצאה. ההבדלים בין המהדורות נוגעים לתחומים אלה:

1. הנוסח המונח ביסוד המהדורה, לעתים שילוב של כתבייד, ובמקרה אחד תצוגות שונות של אותו כתבייד (כ"א ל מוצג בהבדלים קטנים במהדורות שונות; ← טבלה 1). ההכרעה העיקרית של העורך נוגעת לבחירת נוסח הבסיס, שעשוי להיות כתבייד יחיד, קבוצה של כתבייד או ה'מסורת', שמשמעותה דבקות במק"ג-2 בדרך זו או אחרת.

הבדלים בין מהדורות נוגעים למילים, אותיות, ניקוד, טעמים והערות המסורה⁺, ובהן הבדלי כתיב וקרי⁺. הבדלים מסוג זה משמעותיים, ואילו ההבדלים האחרים בין המהדורות בדרך כלל חשובים פחות. הבדלים בחלוקה לפסוקים (ובהתאם לזאת במספור הפסוקים) חשובים לתוכן במידה שווה לחשיבותם של הבדלי כתיב-קרי. הבדלים בין מהדורות אקלקטיות⁺ עשויים להיות מקיפים מאד. ← סעיף ב.3. נוסף להבדלים אלה, רוב המהדורות כוללות טעויות כלשהן וטעויות דפוס. ← עמ' 7 – 8

2. תצוגת הטקסט, המשקפת חלקית את התיעוד בכתבייד: סידור הטקסט בפרוזה או בשירה (בסדרת BH הסידור לפעמים מנוגד לכ"א ל), סדר הספרים, החלוקה לפרקים⁺ ופרשיות פתוחות וסגורות⁺. ← עמ' 4 – 7

3. עקרונות עריכה הנוגעים להחלטות כבדות משקל וגם לפרטים קטנים בטקסט: הכללת פירושי המקרא המסורתיים, תרגומים עתיקים ומודרניים ואפרט ביקורתי⁺ במהדורות מדעיות. עקרונות עריכה משתקפים גם בחירויות שנוטלים לעצמם

העורכים בעריכת שינויים קטנים בנוסח הבסיס. כמה מתפיסות אלה קשורות לקוראים המיועדים (מאמינים/חוקרים). החלטתו העיקרית של עורך נשאת בחירת נוסח הבסיס. ← לעיל 1. רוב ההחלטות הללו אמורות גם באשר למהדורות ממוחשבות.⁷

עקרון קבלת נוסח בסיס מסוג כלשהו נחשב לשמרני בהשוואה למהדורות האקלקטיות⁸ המבוססות על מספר בלתי מוגבל של מקורות והצעות תיקון⁹ (← סעיף 3). הואיל ורוב המהדורות הן יהודיות-נוצריות-כלליות או מדעיות, האינטואיציה הראשונית היא להניח שהבדל בין שתי קטגוריות אלה הוא שמהדורות יהודיות-נוצריות-כלליות דבקות במסורת והמדעיות דבקות בעקרונות המחקר המאפשרים גם תצוגה דיפלומטית¹⁰ של מקור יחיד. באשר לקבלת מקור יחיד, מהדורות משני הסוגים (ובהן שתי המהדורות הראשונות של BH) משקפות את מק"ג-2, וכמה מהדורות ישראליות חדשות מבוססות על כתביד יחיד: שתי המהדורות של דותן מבוססות על כ"י ל' (עדי 1973 ודוהן 2001), וכמה מהדורות אחרות מבוססות במישרין או בעקיפין על כ"י א. ← טבלה 1

כתוצאה מאי-התאמות אלה אין שתי מהדורות שמסכימות בכל פרטיהן. הדפסות המשך של רוב המהדורות שונות מן ההדפסות הראשונות (שלעיתים הן בגדר מהדורות שונות), מבלי ליידע את הקורא בפרטים. הדבר נוגע למהדורות כגון גינצבורג, לטריס, קורן, עדי, BH, BHS. מהדורות צילום מציגות טקסטים זהים, ואילו מהדורות המבוססות על אותו טקסט ממוחשב הן כמעט זהות להוציא פרטים קטנים המשקפים את תפיסות עורכיהן. גרסאות ממוחשבות כאלה של המקרא, שבדרך כלל מלוות בניתוח מורפולוגי¹¹ של כל מילות הטקסט, מבוססות על כ"י ל', כ"י א או BHS, המבוססת על ל'. ← עמ' 22

תרגומים מודרניים נבדלים זה מזה בכמה מן הפרמטרים שנזכרו לעיל ועוד יותר. תרגומים אלה משקפים בדרך כלל את נה"מ בתוספת מבחר גרסאות ממקורות אחרים. לדיון ראו הנספח לפרק זה במהדורה האנגלית השלישית של ספר זה (עמ' 369 – 376).

התפתחותן של תפיסות העורכים.⁷ תפיסות העורכים השתנו במהלך המאות. להלן מוצגות גישות שונות, פחות או יותר בסדר כרונולוגי.⁸

א. היעדר ציון מדויק של המקור. למעשה כל המהדורות של המקרא, להוציא המהדורות האקלקטיות⁹, מבוססות במישרין או בעקיפין על כתבי-יד של נה"מ, וביתר דיוק על נוסח המסורה הטברני. הואיל וכתבי-היד המסורתיים היו שונים זה מזה, העורכים והמדפיסים הראשונים החליטו מה יהיה נוסח הבסיס של המהדורות. התפיסה שעל מהדורה להתבסס על כתב-יד יחיד, מוטב הקדום ביותר או הטוב ביותר, וההבנה שבחירת הגרסאות מבין כמה כתבי-יד דורשת ציון מקורה של כל גרסה, עדיין לא התפתחו אז. כאשר הוכנו המהדורות הראשונות הן התבססו על מספר כתבי-יד מסורתיים מאוחרים יחסית, ללא ציון המקור(ות). ← עמ' 67 – 68

7 עקרונות המהדורות השונות נזכרים לעיתים בהקדמה כמצוין בכוכביות *** בטבלה 1. עופר, "כתר ירושלים", 181, הערה 1 סוקר כמה מהקדמות אלה ומעיר על חסרונן של אחרות.

8 אי אפשר להפריד גישות אלה זו מזו לחלוטין; למשל, עורכים עשויים לדבוק במסורת כבאשר⁹ ובו בזמן להעדיף כתביד יחיד.

ב. דבקות במהדורה שנייה של מקראות גדולות (מק"ג-2⁺). הואיל והמסורה, התרגומים והפירושים היהודיים המסורתיים נכללו במק"ג-2, ראו במהדורה זו את המהדורה היהודית המובהקת של המקרא. לפיכך רוב המהדורות שפורסמו אחר כך, להוציא כמה מהדורות מדעיות שיצאו לאור במחצית השנייה של מאה כ', משקפות מהדורה זו. ← עמ' 68. דבקות במק"ג-2 הפכה אפוא לעיקרון מוביל בהכנת מהדורות המקרא.

ג. דבקות במסורת בן-אשר. מאז הענף הטברני של שיטת בן-אשר⁺ שבנה"מ הפך לנוסח המחייב במסורת היהודית, דבקות במסורת בן-אשר הפכה אף היא לעיקרון מוביל במהדורות המקרא. ← עמ' 68 – 70

ד. הצגת כתב-יד יחיד. איתור כתב-יד הטוב ביותר של מסורת בן-אשר (עיקרון ג) טומן בחובו את הבחירה בכתב-יד יחיד כנגד שילוב של מקורות. עיקרון זה משקף את אחד הרעיונות המובילים בטכניקת הההדרה, היינו הפקתה של מהדורה דיפלומטית⁺ של כתב-יד יחיד, ללא 'שיפור' באמצעות גרסאות ממקורות אחרים. במאה כ' ההדרת מהדורות דיפלומטיות הפכה לעיקרון המוביל עבור המקרא, כמו במקרים של כמה מהדורות של שומ', תה"ש, הפשיטתא והתרגומים. הצגת כתב-יד יחיד (מוטב, כתב-יד הטוב ביותר), לעומת הצגת שילוב של כתב-יד, נחשבת כאמצעי להשגת דיוק למהדורה. ← עמ' 74, 129, 141 – 144

ה. תוספת של אפרט ביקורתי. דרישת ההצגה המדויקת של מקור יחיד (במקרה זה: כתב-יד יחיד של בן-אשר) לותה לעתים קרובות בהצגת אפרט ביקורתי⁺ המכיל הבדלי גרסה פנים-מסורתיים ואחרים. מהדורת קניקוט⁺ הייתה הראשונה שעשתה זאת, והשיטה הורחבה במהדורת גינצבורג המציגה גרסאות מכתב-יד וממהדורות מודפסות של נה"מ וכן מעט תיעוד של התרגומים העתיקים (← עמ' 69). טכניקת הההדרה שופרה בסדרת BH ובממ"ה (מהדורת מפעל המקרא). עם זאת, הוספת האפרט הביקורתי⁺ והבחירה בכתב-יד יחיד אינן תמיד קשורות זו לזו, שהרי כ"י ל במהדורות דותן (עדי 1973 ודותן 2001) אינו מלווה באפרט כזה.

האפרטים הביקורתיים הללו הפכו לנקודת המוקד של המהדורות המדעיות היות שהם נתנו לקורא את הרושם שיש לו גישה לגרסאות החשובות ביותר. הדבר נכון באשר לממ"ה ול-BHQ אשר מציגות מבחר טוב של הבדלי גרסה מוכרים, אך אינו נכון אשר ל-BH ול-BHS. בה בעת, אחת המגרעות של שיטה זו היא העובדה שיהיו האפרטים הללו טובים ככל שיהיו, המבנה של מהדורה המתמקדת בנה"מ מנציח את מרכזיותו של נה"מ ← סעיף 4, המודגשת על ידי הצגת המסורה של כ"י ל או א בממ"ה ובסדרת BH.

אפרט ביקורתי מספק מבחר של הבדלי גרסה, ויחד עם נוסח הפנים הם אמורים לאפשר לקורא לנצל במלואם את הנתונים הטקסטואליים. כמובן, האפרט הביקורתי מספק רק אוסף של גרסאות, ואם איסופן נעשה בשום שכל, כמו ב-BHQ ובממ"ה, האפרט מספק כלי טוב למדי. ואולם אוסף הגרסאות ב-BH וב-BHS רחוק מלהשביע רצון.

ו. מהדורות אקלקטיות. הומצאה שיטה להעברת המידע המקוטע והמבלבל לעתים קרובות של האפרט הביקורתי⁺ לטקסט עצמו במהדורה אקלקטית⁺. ← סעיף 33

ב. מהדורות מדעיות (ביקורתיות)

חוקר המבקש לבחון את הממצא הטקסטואלי של המקרא יגלה כי קשה לאסוף את הנתונים הרלוונטיים מעדי הנוסח הרבים, שכן החומר מפוזר באינספור מקורות. יתר על כן, לא כולם בקיאים בלשוניותיהם של התרגומים העתיקים ולא לכולם יש די ניסיון וידע הדרושים להערכת העדויות. לפיכך חוקרים ותלמידים מעריכים את ההדרכה באיתור הממצא ובהערכת מידת הרלוונטיות שלו למילה, לפסוק ולפרק הנדונים. מסיבה זו נאספו העדויות הטקסטואליות הרלוונטיות בכמה מונוגרפיות שיוחדו לנושאים בתחום ביקורת הנוסח וכן בכמה פירושים של ספרי המקרא, ובמיוחד בסדרות הפירושים ICC, BK ו-Hermeneia. יש גם כמה פירושים בתוך סדרות אלה ומחוץ להן שמעניקים תשומת לב מיוחדת לביקורת הנוסח.⁹ בה בעת, רוב הנתונים הטקסטואליים כלולים בצורה מרוכזת ונוחה יותר במהדורות המדעיות (הביקורתיות) של המקרא.

שלוש קבוצות של מהדורות מדעיות מקיפות את המקרא בשלמותו,¹⁰ והן סדרת BH, ממ"ה והמהדורות האקלקטיות. הערך המוסף של שלוש הקבוצות האלה, הנדונות בסעיפים 1 – 3 להלן, ניכר בשני תחומים:

9 על פי סדר ספרי המקרא: A. Dillmann, *Die Genesis* (KeH; 5th ed.; Leipzig 1886); G.J. Spurrell, *Notes on the Text of the Book of Genesis* (Oxford 1896); A. Dillmann, *Die Bücher Numeri, Deuteronomium und Josua* (Leipzig 1886); G.A. Cooke, *The Book of Joshua in the Revised Version with Introduction and Notes* (CB; Cambridge 1918); Burney, *Judges*; Thenius, *Bücher Samuels*; Wellhausen, *Bücher Samuelis*; S.R. Driver, *Samuel*; A. Fernández Truysols, *I Sam. 1–15, crítica textual* (Rome, 1917); McCarter, *I–II Samuel*; Burney, *Kings*; J.A. Montgomery, *Kings* (ICC; Edinburgh 1951); van der Kooij, *Textzeugen*; P. Volz, *Studien zum Text des Jeremia* (BWANT 25; Leipzig 1920); McKane, *Jeremiah*; Cornill, *Ezekiel*; G.A. Cooke, *Ezekiel* (ICC; Edinburgh 1936); Zimmerli, *Ezekiel* (1969) = id., *Ezekiel* (1979, 1983); J. Taylor, *The Massoretic Text and the Ancient Versions of the Book of Micah* (London/Edinburgh 1891); J. Lachmann, *Das Buch Habakkuk: Eine textkritische Studie* (Aussig 1932); S. Zandstra, *The Witness of the Vulgate, Peshitta and Septuagint to the Text of Zephaniah* (Contributions to Oriental History and Philology IV; New York 1909); F. Wutz, *Die Psalmen, Textkritische Untersuchung* (Munich 1925); M. Scott, *Textual Discoveries in Proverbs, Psalms, and Isaiah* (London 1927); G. Beer, *Der Text des Buches Hiob* (Marburg 1897); M.Th. Houtsma, *Textkritische Studien zum Alten Testament, I: Das Buch Hiob* (Leiden 1925); G. Richter, *Textstudien zum Buche Hiob* (BWANT 3.7; Stuttgart 1927); E. Dhorme, *Job* (EBib; Paris 1926; repr. Nashville 1984); J.A. Montgomery, *Daniel* (ICC; Edinburgh 1927); J. Collins, *A Commentary on the Book of Daniel* (Hermeneia; Minneapolis 1994); B. Albrektson, *Studies in the Text and Theology of the Book of Lamentations* (Lund 1963); J.A. Bewer, *Der Text des Buches Ezra 1* (FRLANT n.s. 14; Göttingen 1922); H. Gotthard, *Der Text des Buches Nehemia* (Wiesbaden 1958) Davidson, *הפניית ביבליוגרפיות נוספות ראו: König, Einleitung*, 133. על כל ספרי המקרא ראו, *Hebrew Text*; Barthélemy, *Interim Report*; id., *Critique textuelle*, 1982, 1986, 1992, 2005.

10 נוסף על כך, Ulrich, *BQS* (2010) מכיל מהדורה חלקית, המקיפה את כל כתביהיד המקראיים מקומראן יחד עם רשימת הבדלי הנוסח העיקריים, ללא הערכה.

• הנוסח הנבחר לבסיס המהדורה. רוב המהדורות המדעיות אינן בוחרות כנוסח הבסיס את מק"ג-2,¹¹ אשר מוצג בצורה זו או אחרת ברוב המהדורות, היות שטיב הנוסח שלו (כנראה קבוצה של כתבייד) אינו ברור. במקום זאת הן מציגות מקור ספציפי אחד, שלדעת החוקרים משקף בצורה הטובה ביותר את נוסח המקרא. בהכרח, הדבר אמור בנוסח מנוקד של נה"מ כפי שהוא מופיע במסורת נה"מ המרכזית, היינו בניקוד הטברני לפי שיטת בן-אשר.¹² עיקרון זה משתקף במהדורות בכ"י ל בסדרת BH ובכ"י א בממ"ה. בעוד כ"י א מציג שיטת ניקוד זו באופן המדויק ביותר אין הוא שלם. לפרטים ראו עמ' 42 – 43. כ"י ל הוא המקור השלם ביותר אשר קרוב ביותר לשיטת בן-אשר. בניגוד לבחירה בכתבייד יחיד למהדורות, מהדורות אקלקטיות¹³ יוצרות בסיס חדש למהדורה שאינו מצוי בכתבייד. ← סעיף 3

• אפרט ביקורת¹⁴ המכיל גרסאות המצויות במקורות עבריים קדומים ומימה"ב ובתרגומים העתיקים. נוסף על כך, סדרת BH והמהדורות האקלקטיות מכילות גם הצעות תיקון.¹⁵ ההיגיון המנחה את הוספת האפרט הביקורתי הוא שנוסח הבסיס (כ"י ל או א), יחד עם פרטי האפרט, מספקים הבנה טובה של סך כל העדויות הטקסטואליות העומדות לרשותנו. איכות המהדורה נקבעת על ידי הזהירות הנקוטה בבחירת פרטים אלה; ככל שאיכות המהדורה טובה יותר כך גדולה יותר הבנת המשתמשים, המושגת מן ההתבוננות בעדויות הקדומות.

בדרך כלל אין מסבירים את הכללתם או אי-הכללתם של פרטים באפרט, אך הביאור ב-BHQ מספק רקע כלשהו להכרעות הטקסטואליות. כפי שהאוסמן, המצוטט בעמ' 333, אומר בצדק, המשתמש במהדורה ביקורתית זוכה להתוודע רק להכרעות הביקורתיות של העורכים ולא לנימוקיהם, אף שלעיתים קרובות הוא ירצה לדעת מהם הטיעונים שהובילו להכרעות אלה.

אחת המהדורות שקדמה למהדורות הביקורתיות היא מהדורת נה"מ של גינצבורג משנת 1926 (עמ' כ). מהדורה זו מכילה אפרט ביקורתי שיש בו מבחר טוב של גרסאות מכתבייד, ממהדורות עבריות מודפסות ומן התרגומים העתיקים. הודות לכל מערכות נתונים אלה יכולה מהדורה זו להיחשב למהדורה מדעית; עם זאת, נוסח הבסיס שלה אינו כתבייד יחיד, אלא מהדורת מק"ג-2 שחסרה דיוק מדעי; יתר על כן, הציטוטים מן התרגומים העתיקים, תמיד בלבוש עברי משוחזר, אינם מדויקים. חלוצה אחרת של המהדורות המדעיות היא סדרת המהדורות האקלקטיות (1893–1904) Haupt, *Critical Edition* והמשכה האנגלי, Haupt, *Polychrome Bible*. ← עמ' 355. סדרה זו סיפקה מהדורה מקראית שלמה, שלעיתים קרובות משנה את הנוסח ואת סדר יחידות הטקסט בצורה ניכרת. ר' קיטל, יוזם סדרת המהדורות המדעיות הרצינית הראשונה, BH, ציין מפורשות (1901) שהמפעל החדש שלו נולד בתגובה למהדורת האופט, אשר באמצעות שילוב של נתונים טקסטואליים ועקרונות ספרותיים בתוספת

11 שתי המהדורות הראשונות של BH, המבוססות על מק"ג-2, יוצאות מן הכלל. ← טבלה 1 (עמ' 336)

מספר בלתי סביר של תיקונים⁺, שינה את הטקסט בצורה קיצונית. ← עמ' 355. כוונתו של קיטל הייתה להציג לתלמיד 'מהדורה ביקורתית מזוקקת של נוסח המקרא' המתמקדת בנה"מ ואינה סוטה ממנו באופן דרסטי בהעדפות הטקסטואליות בשתי המהדורות הראשונות של BH¹². BH ו-BHS למעשה אינן מכילות כל הערות מקדימות בדבר שיטת המהדורות, בעוד רוב ההערות במבוא עוסקות בהצגת נה"מ. לעומת זאת, הפירוש של BHQ מתאר בפרוטרוט את בחירת הגרסאות ואת ההערות באפרט.

1. סדרת ה-Biblia Hebraica

ע' טוב, "ביבליה הבראיקה מהדורת שטרטגרט החדשה", שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ד (1980) 172 – 180; א' לוי, טכניקה ביבליה הבראיקה (חיפה 1977); מ' צפור, מדרין לשמוש בביבליה הבראיקה (רמתגן תשנ"א)

Deist, *Text*, 87–96 (1981); id., *Witnesses*, 72–83 (1988); Goshen-Gottstein, "Editions", 228–33; Kittel, *Notwendigkeit*; C. McCarthy, "What's New in BHQ? Reflections on BHQ Deuteronomy", *PIBA* 30 (2007) 54–69; D. Marcus, "How BHQ Differs from BHS in the Book of Ezra–Nehemiah", in *Söfer Mahir* (2006) 169–176; H.M. Orlinsky, "The Textual Criticism of the Old Testament", in *Essays in Honor of W.F. Albright*, 140–169; T.C. Römer & J.-D. Macchi, *Guide de la Bible hébraïque: La critique textuelle dans la Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Geneva 1994); H.P. Rüger, *An English Key to the Latin Words and Abbreviations and the Symbols of Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Stuttgart 1981); Sanders, "HUB and BHQ"; W.R. Scott, *A Simplified Guide to BHS: Critical Apparatus, Masora, Accents, Unusual Letters & Other Markings* (Berkeley, CA 1987; 2nd ed., 1990); Sperber, *Grammar*, 46–104; Tov, "Hebrew Scripture Editions" (2008); G.E. Weil, "La nouvelle édition de la Massorah (BHK IV) et l'histoire de la Massorah", *VTSup* 9 (1963) 266–284; id., *Massorah Gedolah ... Leningrad* (1971); Wonneberger, *Understanding BHS*; id., *Leitfaden zur Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Göttingen 1984); R.D. Weis, "Biblia Hebraica Quinta and the Making of Critical Editions of the Hebrew Bible", *TC* 7 (2002): <http://purl.org/TC>; Würthwein, *Text*; id., "Jeremiah" (2006); I. Yeivin, "The New Edition of the Biblia Hebraica: Its Text and Massorah", *Textus* 7 (1969) 114–123

כלים ממוחשבים: אפשר לערוך חיפושים באפרט של BHS במודולות באקורדנס, BibleWorks ו-SES. באפרט של BHQ אפשר לערוך חיפושים במודולת SESB 2 ו-3.

המהדורה המדעית של המקרא שנעשה בה השימוש הרחב ביותר – ובשלב זה היא גם המהדורה השלמה היחידה – היא סדרת ביבליה הבראיקה (BH)¹³. ← לוח 27*. גרסאות מעובדות של המהדורות הראשונות הן ביבליה הבראיקה שטוטגרטנציה (Biblia Hebraica Stuttgartensia) ← לוח 28* וביבליה

12 J.B. de Rossi, *Compendio di critica sacra dei difetti e delle emendazioni del Sacro Testo e piano d'una nuova edizione* (Parma 1811). Kittel, *Notwendigkeit*, 2–3, 34. למחקר מקדים בידי חוקר אחר ראו

13 בסדרת BH עצמה משמש השם ביבליה הבראיקה בשתי דרכים, כצורת נקבה, 'יחידה' (מקרא עברי) במהדורה השלישית של BH (עמ' XX, XVII), וכצורת ריבוי סתמי ('ספרים עבריים') בהקדמה למהדורה השנייה של BH (1909 – 1913) ובעמוד השער של BHS, המהדורה הרביעית של סדרת BH (שימו לב לצורה Stuttgartensia, ולא Stuttgartensis). בדיבור המודרני מוכן השם בדרך כלל כצורת נקבה, 'יחידה', 'המקרא העברי'. ראו 52, n. 60, Fischer, *Text*. ביבליה הבראיקה הוא גם שמן של כמה מהדורות שקדמו לסדרת BH, כגון זו של דודרליין (עמ' 36).

הבראיקה קווינטה (Biblia Hebraica Quinta). ← לוח 29*. בתיאור מפורט של הרקע התיאורטי של המהדורה המדעית החדשה,¹⁴ הציע Kittel* את שיטת תיעוד הגרסאות באפרט (עמ' 77). הואיל ומהדורה זו נולדה מתוך ביקורת על התיקונים הקיצוניים בסדרה של Haupt, *Critical Edition* (1893–1904), התיקונים לנה"מ המוצעים בסדרת BH ראויים להיחשב כמתונים ביותר. ואולם בעיני הציבור סדרה זו נחשבת לנועזת שכן בדרך כלל אין מכירים את מהדורות של האופט. עד עתה הופיעו המהדורות האלה:

• מהדורה ראשונה (Leipzig 1906), מבוססת על מק"ג-2* ('הנוסח המקובל') וערוכה בידי ר' קיטל – כל המהדורות של BH עד לשנת 1951 נקראו BHK על שם העורך הראשון.

• מהדורה שנייה (Leipzig 1909–1913), כנ"ל.

• מהדורה שלישית (Stuttgart 1929–1937) ערוכה בידי ר' קיטל ופ' קאהלה; גרסת המשך למהדורה זו (המכונה באופן מטעה 'השביעית') פורסמה בשטוטגרט בשנת 1951.¹⁵ ביוזמתו של קאהלה, החל מן המהדורה השלישית ואילך כל המהדורות בסדרת BH מבוססות על כ"ל.

• המהדורה המתוקנת הראשונה, BHS, הנחשבת למהדורה הרביעית בסדרת BH, הכניסה שיפורים ניכרים, אך כללה קשת קטנה יותר של הבדלי גרסה מאשר BH. *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (ed. W. Rudolph & K. Elliger; Stuttgart 1967–1977), הדפסה אחרונה עד היום: 1997.

בגרסאות השונות של המהדורה השלישית של BH, העדויות מחולקות לשני אפרטים: אפרט ראשון המכיל עדויות 'פחות חשובות' ואפרט שני המכיל נתונים 'חשובים יותר'. הנתונים החשובים פחות משקפים רק את הממצא, ואילו הנתונים החשובים יותר גם מוערכים, אם כי לעתים ההבחנה בין שני האפרטים טושטשה. בגרסה משנת 1951 של המהדורה השלישית הוסף אפרט שלישי המכיל פרטים מכמה מגילות קומראן. BHS ו-BHQ לעומת זאת, משלבים את כל העדויות באפרט אחד, כפי שנעשה בשתי המהדורות הראשונות של BH.

• המהדורה המתוקנת השנייה של BH, הנחשבת למהדורה החמישית בסדרת BH היא BHQ = *Biblia Hebraica Quinta* (ed. A. Schenker; Stuttgart).

¹⁴ בשחזור את הנוסח המקורי של המקרא הדגיש Kittel*, 76 את מעמדו של נה"מ כמרכזי הרבה יותר מאשר התרגומים הקדומים, ובהתאם לזה הוא תיאר בפירוט רב ביותר את פרטיו של נוסח זה (עמ' 47 – 67). הוא ייחד תשומת לב מרובה לניקוד ולטעמים, תחומים שבהם מומחיותו של פ' קאהלה תגלתה מאוחר יותר כיצילה ביותר. הוא הדגיש באריכות (עמ' 78 – 84) כי יש לכלול את הטעמים ותיאר בפירוט רב את שחזורו של מקצבה של שירת המקרא (עמ' 67 – 76). ← עמ' 330 – 331

¹⁵ למספור המבלבל של המהדורות ראו עמ' XXXIX ועמוד השער: *editionem tertiam denuo elaboratam ad finem perduxerunt, editionem septimam auxerunt et emendaverunt A. Alt et O. Eissfeldt* ("א" אלט וא" איספלד השלימו את המהדורה השלישית המעובדת והרחיבו ושיפרו את המהדורה השביעית"). המונח 'מהדורה שביעית', המכוון כנראה לגרסה השביעית של המהדורה השלישית, מטעה שכן BHS נחשבת למהדורה הרביעית ו-BHQ לחמישית.

(2004–¹⁶ כמו המהדורות השלישית והרביעית בסדרת BH, BHQ מבוססת על כ"ל, ומעתיקה את שגיאותיו, כפי שנמנו בידי 1229–1237 Dotan 2001, 55 ; McCarthy*¹⁷ : המאפיינים שלהלן משותפים ל-BH ול-BHS:¹⁷

א. בחירת הגרסאות הסובייקטיבית מתוך עדי נוסח ומבחר של הצעות תיקון⁺ שהוצעו במשך הדורות.

ב. הערכה של חלק מן הגרסאות ומהצעות התיקון⁺. גרסאות ותיקונים רבים מוצגים יחד עם הצעת העורך, למשל l(ege), "קרא!" ; dl = delendum, "מחק!" ; ins(ere), "הכנס!" ; pr(aemitte), "שים לפני!" . באמצעות מינוח זה מורים העורכים לקורא שיש לשנות את נה"מ באורח מסוים.

ג. נוסח המקרא המוצג בסדרת BH החל מן המהדורה השלישית ואילך הוא זה של כ"ל, ואילו היבטים אחרים, כגון הצגתו כשירה או כפרוזה, משקפים את דעות העורכים. לפיכך יותר מכל מהדורה חדשה אחרת, סדרת BH מציגה טקסטים כשירה, כגון שיר למך (בר' ד 23 – 24).¹⁸ ← עמ' 5

בהשוואה ל-BH, מהדורת BHS מתייחדת בחידושים שלהלן:

ד. איחודם של שלושה אפרטים (גרסאות "חשובות" ו"בלתי חשובות", מגילות קומראן) לאחד.

ה. רישום נרחב מתוך המסורה הקטנה⁺ (המוצג בשוליים החיצוניים של נוסח הפנים המציג את כ"ל) ומתוך המסורה הגדולה⁺. שתי המהדורות הראשונות של BH לא כללו מסורה כלל, ואילו השלישית כללה רק את המסורה הקטנה. תוכני המסורה הגדולה ב-BHS נזכרים בקצרה באפרט של מספרים המתייחסים לרשימות שרוכזו בכרך נלווה בידי 1971 Weil*¹⁹ ← תתסעיף טז

ו. רישום שלם יותר של הממצא מגניזת קהיר⁺ וממגילות קומראן, אמנם ללא ציון מדויק של המקורות.¹⁹ ← תתסעיפים יז, כח

ז. סמל כללי (ללא פירוט) המציין הבדלים בין נה"מ ובין התרגומים העתיקים בכמה קטגוריות דקדוקיות, כגון "om suff<ix>" (= מחסיר את הסופית, למשל, שמ"ב כב 28). ההיגיון של סימונים אלה, שהוצעו לראשונה בממ"ה ← עמ' 351, הוא שאי אפשר למדוד את התופעה המסומנת מבחינת ערכה הטקסטואלי. ← תת-

16 עד עתה הופיעו חלקים אלה: חלק ה: דברים (בעריכת כ' מק'רתי, 2007); חלק ז: שופטים (בעריכת נ' פרננדזמרקוס, 2011); חלק יג: תרי עשר (בעריכת א' ג'לסטון, 2010); חלק יז: משלי (בעריכת י' דה ווארד, 2008); חלק יח: מבוא כללי ומגילות (בעריכת פ"ב דירקסן ואחרים, 2004); חלק כ: עזרא ונחמיה (בעריכת ד' מרכוס, 2006).

17 השיטות הנקוטות במהדורות אלה אינן מתוארות במבואות ויש להסיק מן האפרטים עצמם. בעניין זה קדמה לסדרת BH מהדורת האופט, Haupt, Critical Edition (← עמ' 355); ראו למשל את קטע השירה יר' ט 20 – 21 המוקף בקטעי פרוזה במהדורת האופט.

19 הבדלי הגרסה הכלולים בתוך מג' 4QDeut⁹ (למשל, דב' לב 43) רשומים דרך כלל בתור Q וכך גם אלה הכלולים בתוך מג' 11QPsa, טורים א – ד (למשל תה' קמה 5), אבל הבדלי גרסה מפורטים אחרים אינם נכללים. מגילות יש"א ויש"ב מובדלות זו מזו, בעוד 4QSam^a ו-4QSam^b אינן (ראו למשל את הציטוטים ממג' 4QSam^a בשמ"א א ואלה ממג' 4QSam^b משמ"א יד, המסומנים כולם בתור Q).

סעיף יט

ח. פרטים שנכללו מתוך התרגומים העתיקים מוצגים בדיוק רב יותר.²⁰
ט. ננקטה זהירות גדולה יותר באשר להצעות תיקון. מספרם הגדול של תיקונים כאלה במהדורת BH (← עמ' 327 – 330) הופחת במידה ניכרת במהדורת BHS.

י. BHS הכניסה סוג חדש של ציון, 'תה"ש*', אמנם באי-עקיבות גדולה, בציינם את הצורה המקורית של אותו תרגום (תה"ש העתיק[†]), לדוגמה ביר' כה 38, ל 18. ציון זה הכניס רכיב של דיוק בתיעוד כאשר כתבי-היד המאוחרים יותר של תה"ש תיקנו אותו לכיוון נה"מ.

שיטת הרישום באפרט הביקורתי של BH-BHS והסמלים הנקוטים במהדורה מוסברים בפרוטרוט בידי לוין 1977 ; 1981, Rüger* 1981, Deist* 1981, Wonneberger* 1981, Scott* 1987, Würthwein* 1988, Römer-Macchi* 1994 וצפור* תשנ"א. בטבלה 2 מוצגים הקיצורים העיקריים והמילים המשמשות תדירות, כולל אלה שבמהדורת BHQ.

טבלה 2

קיצורים וסימנים נפוצים ב-BH-BHS-BHQ		
ad		אל, ל
add	additum, addit, addunt	תוספת, מוסיף(ים)
al	alii, -ae, -a, etc.	אחרים
al loc	aliis locis	במקומות אחרים (במקרא)
c	cum	עם (בהתבסס על...)
cet	ceteri	האחרים
c ast	cum asterisco	מסומן בכוכבית
cf	confer	השווה
cj	conjunge, -it, etc.	חבר, !, מחבר
cod(d)	codex, codices	כתב(י)-יד
conjec	conjectura	הצעת תיקון [†]
crp	corruptum	משובש

20 אף ש-BH מצטטת את הגרסה העדיפה מנה"מ של יח' מד 28, "והיתה להם לנחלה" (prbl l c v) ולא תהיה להם נחלה, BHS זהירה יותר ומצטטת את ו בלטינית, בליווי שחזור: non erit v? crp? ולא תהיה להם נחלה = eis autem eis hereditas. לדוגמאות דומות של BH בהשוואה ל-BHS, ראו תה' ד 3, י 8, קא 5.

dl	dele(ndum)	מחק !, מוחק
dub	dubium	מסופק
Ed(d)	editio(nes)	מהדורה(ות)
et		...ו
frt	fortasse	ייתכן, אולי
gloss	glossa(tum), etc.	גלוסה, הערת גליון
hab	habet, -ent	יש (לו, להם)
init	initium, -ii, etc.	התחלה
ins	insere, -it	הכנס !, מכניס
interv	intervallum	רווח בין מילים או פסוקים
ita		כך, לפיכך
l	lege(ndum)	קרא !
leg	legit, -unt	קורא(ים)
mg	marginalis, in margine	(ב)שוליים
m(u)lt	multi, -ae, -a, etc.	הרבה, רבים
m(tr) c(s)	metri causa	משיקולי משקל
nonn	nonnulli, etc.	אחדים
om	omittit, -unt	משמיט(ים)
pass	passim	במקומות רבים
p(au)c	pauci, etc.	מעטים
pl(ur)	plures, pluralis	(גוף/לשון) רבים
pr(aem)	praemittit, unt, -e	שם (שמים) לפני, שים לפני !
prim man	prima manu	היד הראשונה (של כ"י)
pr(o)b	probabiliter	כנראה
prp(on)	proponit, -unt	מציע(ים)
prps	propositum, -o, etc.	מוצע
rel	reliqui	הנותרים
s (sq, seq)	sequens	הבא אחריו
sec	secundum	על פי
semel		פעם אחת

sim(il)	similiter	באופן דומה
s(in)g	singularis	(גוף/לשון) יחיד
ss (sq)	sequentes	והבאים אחריו
super		על, מעל
tr(an)sp	transpone(ndum), it, -unt	העביר, מעביר(ים)
v, vv	versus	פסוק(ים)
v(r)b	verbum, -a, etc.	מילה(ים)
vrs(s)	versiones	תרגומ(ים)
vid	vide(n)tur	נראה(ים)
+		מוסיפ(ים)
>		חסר
*		צורה משוחזרת:

א. *מילה = מילה משוחזרת;

ב. כ"י = היד הראשונה של כתב־היד לפני התיקון;

ג. תה"ש = הגרסה המקורית של תה"ש;

ד. גרסאות ההכספלה, כגון α^* = גרסה משוחזרת של עקילס.

הערכת BHS

BHS שיפרה את שיטתה של BH באופן ניכר, אך היבטים אחדים נותרו בעייתיים. טענות רבות הוטחו נגד BHS בגלל מבחר הגרסאות הבלתי־הולם שלה, אי־דיוק וחוסר העקיבות ותשומת לב בלתי־מספקת למגילות קומראן. (← Deist* 1980, 2008; Tov*)

יא. כל אוסף של גרסאות באפרט ביקורתי משקף מבחר, אך לרוב BHS מציגה פחות נתונים מאשר BH,²¹ במלאה את האפרט בגרסאות מימי הביניים מאוסף קניקוט (1776 – 1780) ומגניזת קהיר⁺, החשובות פחות לניתוח נוסח המקרא הקדום, למשל ביהושע, שמואל א–ב, מלכים א–ב, ירמיה ואסתר. ← תת־סעיפים יב, טו, כג ועמ' 36 – 37

יב. למרות הביקורות שהושמעו נגד מהדורת BH המוקדמת יותר, מספרם של כתב־היד העבריים המכילים גרסה מסוימת עדיין נלקח בחשבון ב-BHS בהערות כגון "pc Mss", "nonn Mss", "mlt Mss". ← לדוגמה שמ"א ח – ט ועמ' 36 לעיל

21 למשל, בישיעה מספר הערות BHS קטן ב-54% מאלה של BH, וביהושע מספר הערות BHS קטן ב-29% מאלה של BH. לעומת זאת, ל-BHS יש יותר הערות בדברים ובשמואל.

יג. חוסר העקיבות בגישה בספרים השונים ניכרת לעין כמעט בכל מקום.²²
 יד. נתוני התרגומים מוצגים לעתים קרובות כבלתי קשורים להצעות BHS לתיקון
 נה"מ, ולפיכך נראים כהצעות תיקון לאלה שאינם בקיאים בלשונות העתיקות.²³
 טו. BHS מכילה הרבה פחות הבדלי גרסה ממגילות קומראן ממה שאפשר
 היה לצפות ממהדורה שפורסמה בין השנים 1967 – 1977.

מהדורת BHQ

מהדורת BHQ משופרת מאד ביחס ל-BHS. ← Schenker, "General Introduction", XIII
 BHQ עשירה יותר בנתונים ושקולה וזהירה יותר מקודמותיה, והיא
 מציגה את החידושים האלה:

טז. מסורה גדולה. מ"ג מוצגת בשלמותה מתחת לטקסט המודפס, בניגוד לאפרט
 של מספרים המופיע ב-BHS. ← תתסעיף ה
 יז. הטקסטים ממדבר יהודה נרשמים כולם להוציא גרסאות כתיב ולשון.²⁴
 ← תתסעיף כח

יח. העיקרון להכללת פרטים באפרט לפי Schenker, "General Intro-
 duction", XIII הוא היותם "חשובים לביקורת הנוסח" והיותם "עשויים להיות חשובים
 לתרגום או לפרשנות". ← תתסעיף כח

יט. הסברים נוסחתיים. האפרט מכיל סדרה ארוכה של הסברים נוסחתיים
 באשר לרקען של סטיות התרגומים מנה"מ, המבוארות כתופעות פנים-תרגומיות ולא
 כהבדלי גרסה.²⁵ ← תתסעיף כט

כ. התרגומים העתיקים. התייעוד מלא יותר מאשר ב-BHS. התרגומים
 המשניים שנעשו מתוך תה"ש כגון התרגום הלטיני העתיק⁺ מצוטטים רק כשהם שונים
 מן התרגום היווני המקורי⁺.

22 ראו לשים לב להיעדרן של הערכות והצעות תיקון באפרט של ס' שמואל בניגוד למדיניותה של BHS
 בספרים האחרים. בס' דברים האפרט מספק מידע הרבה יותר מפורט באשר לכה"י של תה"ש מאשר
 במקומות אחרים אף שמסירת הנוסח של תה"ש בספר זה אינה מורכבת יותר מאשר בשאר הספרים.

23 שיטה מטעה זו נובעת מגישתם הזהירה מדי של עורכי BHS, שהעדיפו להימנע מהבעת קשר ישיר בין
 הנוסח של תרגום מסוים ובין הגרסה העברית המשוחזרת מאותו תרגום כב-BH:
 יר' יג 12 ^aאלהם את הדבר הזה ^bכה אמר יהוה אלהי ישראל^b

BH ^{a-a} I c & ^{b-b} > &, אל העם הזה^{a-a}

BHS אל העם הזה I c & ^{a-a} + ^{b-b} * πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, I

במקרה זה ובדומי הרבים מציגה BHS את הגרסה העדיפה (המסומנת בתור [I|ege]) כאילו הייתה
 הצעת תיקון⁺, שכן הגרסה עצמה אינה קשורה לתה"ש. ← תתסעיף לא

24 אפשר להשתמש ב-BHQ ביעילות בתור מקור למידע בדבר הבדלי גרסה תוכניים במגילות. בה בעת,
 סטיות המגילות מנה"מ בדבר חלוקת הטקסט ליחידות (פרשיות) אינן מוצאות ביטוי במהדורה.
 ← Schenker, "General Introduction", XIV. כך בשה"ש ג 8, ד 3 אין הערה ב-BHQ על
 הפרשיות הסתומות והפתוחות השונות במג' 4QCant.

25 לדוגמה, לשון הפשיטתא "ואמרת לה" ברות ג 14 במקום "ויאמר" בנה"מ מוסברת באפרט בתור
 "assim-ctext" (הידמות למילים שבהקשר).

כא. ביקורת הנוסח וביקורת ספרותית. BHQ משקפת שינוי חשוב בגישה לנתונים הטקסטואליים אשר על פי העורכים יש להעריך בכלים ספרותיים ולא טקסטואליים, שכן יש בהם נתונים שעשויים לשקף מהדורות ספרותיות או רבדים של ספר מקראי השונים מאלה של נה"מ. ← פרק 7. BHQ מסמנת את הגרסאות הספרותיות בתור lit(erary) ללא תוספת שיפוט. ← תתסעיף ל

כב. כתבייד מימה"ב. בעקבות ממצאיו של Goshen-Gottstein, "Biblical Manuscripts", מהדורת BHQ רושמת פרטים מתוך שמונה כתבייד מסורתיים קדומים שנרשמו אצל XX-XXV. Schenker, "General Introduction", ← תתסעיף יב

כג. פירוש טקסטואלי. BHQ מצרפת פירוש טקסטואלי מפורט שבו נדונות גרסאות קשות והצעות תיקון.²⁶

כד. גישה שמרנית להערכות. הערכות טקסטואליות ב-BHQ הן שמרניות בהשוואה למהדורות מוקדמות יותר בסדרת BH.²⁶

כה. שחזורים זהירים. האפרט מכיל אוסף מלא למדי של העדויות השונות מנה"מ (לפי כ"ל), המוצגות ב-BHQ וב-BHS ביונית, ארמית, סורית ולטינית. ← תתסעיף לא. מספר השחזורים לעברית הוא קטן, ואף על פי כן שחזורים מסוגים אחרים כן כלולים באפרט, שכן יש להם מעמד שונה ב-BHQ.²⁷

כו. מהדורה ידידותית פחות למשתמש? BHQ עשירה יותר בנתונים, ומצב זה מצריך הערות מורכבות שכמעט בהכרח הופכות מהדורה זו לידידותית פחות למשתמש. ← תתסעיף כט

הערכת BHQ²⁸

כח. שפע של מידע על אודות מגילות מדבר יהודה. ← תתסעיף יז. הקורא מוצף בהרבה גרסאות משניות כגון שגיאות הכלולות במגילות. לנוחיותו של הקורא ראוי לציין גרסאות כאלה בנפרד.

כט. הערות נוסחיות. העקרונות המנחים של שיטת רישום זו, שחלקם נשאלו מממ"ה (כך § 16, Weis* 2002), משפרים את המהדורה אך הופכים אותה לידידותית פחות. הסברים אלה משמשים לעתים נדירות למדי ובאיעקבות. ← תתסעיף יט

26 כך, בשיר השירים, בעוד BHS מעדיפה 32 גרסאות על פני אלה של נה"מ, BHQ מציעה רק שלוש הצעות כאלה (המנוסחות באמצעות המינוח "pref") בש"ד 12, 7, 10. הדבר אמור גם במגילות רות ואיכה.

27 הוא מכיל: (1) גרסאות המשקפות נוסח קצר יותר מנה"מ באחד התרגומים מוצגות באמצעות > או abbrev (קיצור). למשל, אס' 20: 20 &AT (abbr) > J כי רבה היא.

(2) תרגומים אטימולוגיים לפי תבנית שונה מנה"מ ("via ...") אינם נחשבים ב-BHQ לגרסאות משוחזרות. למשל, התרגום של "כתימרות" – ὡς ὁμοφωστis אצל עקילס ו-LaEp (התרגום הלטיני העתיק) בש"ש 6 מוסבר באפרט כך: "כתמונת via".

28 לפרטים ראו מחקריי: "The Principles behind Modern Editions of Hebrew Scripture", in *The New Cambridge History of the Bible: From the Beginnings to 600 C.E.* (ed. J.N.B. Carleton Paget & J.L.W. Schaper; Cambridge, 2013) 365-385

ל. ביקורת הנוסח וביקורת ספרותית. ← תתסעיף כב. הפרדתם של רכיבים טקסטואליים וספרותיים ("lit") ב-BHQ היא שיפור ברור. ← Weis, "Jeremiah" (2006). עם זאת, קשה לדעת אם יש ליישם שיטה זו על כל הפרטים ברכדים הספרותיים כגון אלה שנדונו בפרק 7, להוציא גרסאות שנוצרו בעת המסירה בכתב.

לא. הערכה זהירה. BHQ מציגה גרסאות משוחזרות מן התרגומים בזהירות גדולה יותר מבעבר, אך נמנעת מלקשור ישירות בין גרסה משוחזרת המועדפת בעיני העורכים ובין נוסח התרגום. במהדורת BHQ השחזור (המוזכר ראשון) וגרסת התרגום קשורים זה לזה על ידי ההערה "see", שמותירה חלל רב לאיביטחון ואינה משקפת את היחסים האמיתיים בין שני הרכיבים.²⁹ ← תתסעיף כו

לב. BHQ כוללת הבדלי גרסה המשתקפים במובאות מקראיות מן הברית החדשה, ספרות קומראן ומקורות קדומים אחרים, אולם רק כשהם אינם מלזים בעדויות נוספות (Schenker, "General Introduction", XIV). איהכללתו של חומר זה במקרים אחרים, יחד עם אי הכללת מסורת הקריאה השומרונית כפי שהיא מתועדת, למשל, אצל Tal-Florentin, *Samaritan Version*, מתעלמת מגופי מידע חשובים.

לג. הכללת פרטים באפרט. עקרון הכללתו של כל הבדל גרסה ש"עשוי להיות חשוב לתרגום או לפרשנות" (← תתסעיף יח) גורר את תיעודן של גרסאות "בלתי חשובות" רבות מן התרגומים וממגילות קומראן שמסיחות את דעת הקורא ממטרתו העיקרית של האפרט.

2. מהדורת מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית

Goshen-Gottstein, "Editions", 233–240; A. van der Kooij, "The Hebrew University Bible: The Book of Ezekiel", *DSD* 13 (2006) 367–371; J. Lust, "The Book of Ezekiel", in *Mo'ed, Annual for Jewish Studies* 15 (2005) 54–58; Sanders, "HUB and BHQ"; Tov, "Hebrew Scripture Editions"

כ ר כ י ם שפורסמו עד כה: גושן-גוטשטיין, ישעיהו (1995); טוב-טלמון-רבין, ירמיהו (1997); גושן-טלמון, יחזקאל (2004). שיטת המהדורה הוצגה לראשונה בידי גושן-גוטשטיין, דוגמה (1965).

עבור מהדורת מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית (ממ"ה) "...שחזור 'הנוסח המקורי' אינו המטרה העליונה של מהדורה מדעית של המקרא".³⁰

²⁹ BHQ מדגימה רישום זה בהערת המבוא שכותרתה "Figure 1" (עמ' LXXIII):

למנאצי דבר יהוה יר 23:17
 ὁ τοῖς ἀποθουμένοις τὸν λόγον κυρίου
 see ὁ (=) למנאצי דבר יהוה pref

במקרה זה ובדומיו הרבים, BHQ מציגה את הגרסה העדיפה ("pref") כמעט כהצעת תיקון⁺, שכן ההפניה לתה"ש (המנוסחת בתור "see") אינה מציינת במפורש שהגרסה העדיפה מבוססת למעשה על תה"ש.

³⁰ גושן-טלמון*, יחזקאל, 11; וכך כבר מ' גושן-גוטשטיין, דוגמה, י. הואיל ויחזקאל הוא הכרך האחרון שפורסם, אנו מצטטים בעיקר מן המבוא לכרך זה, ולא ממבואות הכרכים המוקדמים יותר. כרכים אלה, שפורסמו בידי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית מלזים במבואות נרחבים.

← לוח 30*. בהשוואה לסדרת BH ממ"ה היא בבחינת מהדורה ביקורתית מורחבת, אף שהיא חסרה את הפירוש הטקסטואלי הנלווה ל-BHQ. שיטתה של ממ"ה שונה בכמה היבטים חשובים מזו של סדרת BH, שבה כל העדויות מובאות יחדיו באפרט יחיד. בממ"ה העדויות מחולקות לארבעה אפרטים המשקפים תקופות שונות במסירת הנוסח. לדברי העורכים אפרט III משקף את "פעולת הסופרים" בלבד, בעוד "שני האפראטים הראשונים כוללים הבדלים גם מסוגים אחרים, כגון גרסאות המשקפות מסורות נוסח נבדלות או מילים נרדפות" (גושן-טלמון*, יחזקאל, 13). בסך הכול, האפרטים הללו משקפים "את תולדות נוסח המקרא במשך קרוב לאלפיים שנה", החל ממגילות מדבר יהודה ועד למק"ג-2⁺ (גושן-טלמון*, שם, שם).

מהדורות ממ"ה מאופיינות בתכונות אלה:

א. ממ"ה מחלקת את העדויות לארבעה אפרטים נפרדים ונוסף להם אפרט של הערות:

I. התרגומים העתיקים, תה"ש, ו, ת, פ, המוצגים בסדר זה.

II. טקסטים עבריים מתקופת בית שני: ספרות חז"ל והטקסטים ממדבר יהודה.

III. מבחר של מקורות מימה"ב: כתבייד של נה"מ (קניקוט⁺ 30, 89, 93, 96, 150 ← גושן-טלמון*, יחזקאל, 13 ולוח 23* להלן), קטעים מגניזת קהיר⁺ וגרסאות משוקעות בפירושי ימה"ב.

IV. מבחר כתבי-יד מימה"ב המכילים הבדלים בכתוב, בניקוד ובטעמים, תחומים שאין להם ביטוי באפרט III. אחת ממטרות התייעוד באפרט IV היא לאסוף מידע על אודות "מסורות לא־טברניות, או מסורות טברניות לא־מקובלות", וכן כתבייד מאוחרים הנבדלים בפרטים שונים" (גושן-טלמון*, יחזקאל, 37).

V. אפרט של הערות הנוגעות בעיקר לאפרט I. באפרט זה מוארות בקצרה הסטיות הניכרות של התרגומים העתיקים מנה"מ (לדוגמה, "condens", "parall", "exeg"). הסברים קצרים מתארים את מצב העדויות התרגומיות או את מצב נה"מ (לדוגמה, "dupl", "gloss").

ב. ממ"ה אינה מכילה הצעות תיקון⁺ שכן היא רק מתעדת את עדי הנוסח הנמסרים.

ג. ממ"ה אינה מביעה עמדה בדבר ערכן היחסי של הגרסאות. יש שרואים בעיקרון זה יתרון ויש שרואים בו חיסרון.³¹

ד. בכמה קטגוריות דקדוקיות, ממ"ה אינה נוקטת עמדה באשר לערכן הטקסטואלי של סטיות מנה"מ בתרגומים העתיקים, משום שהיא סבורה שלעולם לא

31 אי אפשר לנטרל את רכיבי ההערכה לחלוטין שכן עצם ההחלטה לכלול גרסה מסוימת או לא לכלול אותה, יש בה שיפוט ערכי; גרסה שנחשבת לגרסת כתיב משנית ושאינה נכללת בהערותיו של חוקר אחד, עשויה להיחשב גרסה טובה יותר בעיני חוקר אחר. מלבד זאת, במקרים מסוימים, ממ"ה בכל זאת נוקטת שיפוט ערכי. ← תתסיף יג

יהיה אפשרי לשפוט אותן.³² סטיות בקטגוריות אלה מצוינות בקיצורים, כגון num(erus) עבור חילופי יחיד/רבים ו-pers(on) עבור שינויים בגוף בצורות פועל, וכו'.
← Tov, TCU, 154–62

ה. ממ"ה היא המהדורה הראשונה המתעדת שיטתית מובאות מקראיות בספרות חז"ל והבדלי גרסה מגניזת קהיר³³ (מן התקופה שלפני שנת 1000).

ו. ממ"ה מכילה את הרישום הטוב ביותר של ההבדלים בחלוקה לפרשיות+ (מסומנים בסימן §) שבכתביהיד מימה"ב ובמגילות קומראן, המתועדים באפרט II ו-III. נוסף על כך, היא מתעדת את פרטי החלוקה לפרשיות במקורות העתיקים (פרשיות פתוחות+ וסתומות+) בנספח למבוא (גושן-טלמון*, יחזקאל, xlxi–lxi).

ז. ממ"ה היא המהדורה הראשונה המבחינה שיטתית בין הנוסח המקורי המשוחזר של תה"ש (המסומן Ⓢ⁻) ובין גרסאות מאוחרות יותר (המסומנות Ⓢ_{var}).

ה ע ר כ ת מ מ " ה

ממ"ה היא כלי מחקר מצוין, אבל בלתי שלם.

ח. חלוקת החומר לאפרטים שונים מועילה ומעצימה את המשך המחקר. הפניות מקושרות בין האפרטים מספקות קישורים בין סוגים שונים של נתונים, למשל, בין גרסה בתרגום עתיק ובין כ"י מקומראן. ואולם חלוקה זו לאפרטים, המבוססת על עקרונות כרונולוגיים, בעייתית לעתים.³⁴

ט. השילוב באפרט II בין הגרסאות מספרות חז"ל ובין מגילות מדבר יהודה בעייתי בגלל אופיין ותקופות הזמן השונות של שתי הקבוצות.³⁵

י. מהדורה ידידותית למשתמש. כמו BHQ, ממ"ה לעתים קרובות אינה ידידותית למשתמש הלא־מנוסה. ← תתסעיף כז לעיל

יא. רוב החומר הרלוונטי כלול במהדורה, אך בה בעת המהדורה מתמקדת במקורות יהודיים וחז"ליים. מיקוד זה אינו מאוזן על ידי תשומת לב זהה למובאות מקראיות במקורות נוצריים קדומים, בספרות החיצונית ובמקורות שומרוניים. ← BHQ, תתסעיף לב. עם זאת, יחזקאל, הכרך השלישי שפורסם, דווקא מכסה חיבורים מקומראן שאינם מקראיים.

יב. שיפוטיותם ערכיים. באופן כללי ממ"ה אינה מספקת שיפוטיות ערכיים על

32 שיטה זו, שחידש מ' גושן-גוטשטיין, השפיעה גם על BHQ–BHS ועל OHB.

33 המיוצג על ידי הטקסט המודפס והאפרט של מהדורות גטינגן³⁴ של תה"ש.

34 למשל, ו, ת, פ, המופיעים באפרט I, מאוחרים יותר מרוב החומר באפרט II. כמו כן, קיומה של גרסה באפרט II (בעיקר במגילות קומראן) מהווה לעתים קרובות הבסיס לשחזור של גרסה בתה"ש המתועדת בהערות.

35 מגילות מדבר יהודה קרובות יותר לתרגומים העתיקים מאשר לספרות חז"ל. בדומה לכך, הבדלי הגרסה המקראיים בספרות חז"ל שייכים יחד עם כתביהיד מימה"ב לאפרט III היות שבדרך כלל שתי הקבוצות משקפות את נה"מ+.

הגרסאות, אך בכל זאת לעתים היא עושה כן בניגוד לשיטתה.³⁶

3. מהדורות אקלקטיות

Crawford-Joosten-Ulrich, *OHB* (2008); R. Hendel, "A New Edition of the Hebrew Bible", in *The Bible and the Dead Sea Scrolls, Vol. One, Scripture and the Scrolls* (ed. J.H. Charlesworth; Waco, TX 2006) 149–165; id., "Samuel" (2007); id., "Prologue" (2008); Hognesius, 2 *Chronicles 1–16*; K. Lachmann, *Kleinere Schriften* (ed. J. Vahlen; Berlin 1876) 250–72; Timpanaro, *Genesis*; Tov, "Hebrew Scripture Editions" (2008); id., "Eclectic Text Editions of Hebrew Scripture", in *'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel* (ed. A. Maeir et al.; JSJSup 148; Leiden 2012) 323–333; H.G.M. Williamson, "Do We Need A New Bible? Reflections on the Proposed Oxford Hebrew Bible", *Bib* 90 (2009) 153–175

על פי ההשערה בדבר קיום נוסח מקורי של המקרא – פרק 3ב, נוסח זה שוחזר בכמה מהדורות 'אקלקטיות' ('בוררות') לפני שנוצרו המהדורות הדיפלומטיות. – עמ' 354, הערה 39. נוסף על כך, במהלך החקירה הביקורתית של המקרא לעתים קרובות הורגש כי אין די בשילוב בין נוסח בסיס דיפלומטי⁺ (כ"י ל⁺ או א⁺) ובין אפרט ביקורתי לשם שימוש זהיר בנתונים הטקסטואליים. בדיקת נה"מ לבדו אין בה די שכן אין הוא אלא אחד מני נוסחי המקרא הרבים. כמו כן, מכירים בעובדה שהשימוש באפרט מכביד שכן הוא כרוך בתרגיל חשיבה מסובך שבמהלכו לעתים קרובות אין מגיעים להחלטה. האפרט דורש את מיקומן של הגרסאות בקופסאות מדומיינות (וירטואליות) שבעיני רוחו של המשתמש עשויות להמיר את הגרסאות של נה"מ. הואיל וכל חוקר מעריך אחרת את הנתונים, קוראים שונים יוצרים בעיני רוחם נוסח (מקורי) משוחזר שונה. במילים אחרות, המשתמש בסדרת BH עובד בקביעות עם שתי מערכות נתונים – מהדורה אמיתית (נה"מ), העומדת לפני המשתמש, ומהדורה וירטואלית, הנוצרת תוך ברירת גרסאות מן האפרט ושונה אצל כל משתמש.

על רקע זה אין זה מפתיע שהומצאה שיטה להעביר את המידע המקוטע והמבלבל לעתים קרובות של האפרט הביקורתי אל הטקסט עצמו בלבוש של מהדורה אקלקטית⁺.³⁷ בעזרתו של כלי זה אין יותר צורך להחליף בעיני רוחנו

³⁶ הנוסח הקצר של תה"ש ביחזקאל עשוי לשקף או שלא לשקף רובד ספרותי קדום יותר, אך אפשרות זו צריכה לכל הפחות להישאר פתוחה. – פרק 3ב7. אם הנוסח הארוך של נה"מ+ מכונה כפל גרסה⁺ כבממ"ה או אם תה"ש מתואר כנוסח שתומצת, האפשרות שתה"ש משקף רובד ספרותי קצר אינה תקפה עוד. למשל, יח' ה 11 נה"מ "בכל שקוציך ובכל תועבתיך". ממ"ה מצטטת את תה"ש εὐ πᾶσι τοῖς βδελύγμασί σου ומוסיפה הערה זאת: H p dupl., vid app 7:20. הערות דומות נמצאות באפרט של יח' ה 15, 6, 13 (פעמיים), 20.

³⁷ עורכי OHB מכנים מהדורות אלה 'ביקורתיות' (למשל, כותרת המשנה של 1–11 Hendel, *Genesis*). היא 'מחקרים טקסטואליים ומהדורה ביקורתית', אך המונח בעייתי שכן המהדורות החלופיות מכונות גם הן ביקורתיות.

כך, בנה"מ+ בבר" א 9 אחרי הציווי "יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה" בא תיאור קצר של מימוש, "יהי כן". ואולם במהדורה האקלקטית של Hendel, *Genesis 1–11*, 120–121 מימוש של הצו כלול בטקסט עצמו ("ויקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה") על בסיס עדות ממג' 4QGen^k ותה"ש. חוקרים אחדים עשויים לראות בתוספת זו לנה"מ+ ייתור הרמוניסטי ומשני, אך לדעת הַגִּנְדֵּל זו גרסה ראשונית שהייתה חלק מן הנוסח המקורי ולכן הוא מציב אותה בנוסח המקורי המשוחזר. מהדורה מסוג זה מספקת דרך נוחה ביותר לשימוש בנתונים הטקסטואליים יחד עם הערכה בידי מומחה. שיטה זו רווחת בחקר הטקסטים הקלאסיים ובחקר הברית החדשה,³⁸ ויש לה גם יתרונות לגבי מהדורות המקרא. לפיכך מספר גדול למדי של מהדורות אקלקטיות של ספרי המקרא או חלקים שלהם פורסמו החל משנות התשעים של מאה י"ט.³⁹ החל במהדורתו של קורניל ליחזקאל בשנת

המנוגוניות שלהן (המסודרות בסדר כרונולוגי) מציגות שחזור חלקי או שלם בעברית (חלקים של) ספרי המקרא: ב' מזר, <הגיבורים אשר לדויד>, עז לדרור (ירושלים תשכ"ד) = 267–248 = כנען וישראל (ירושלים 1974) 207–183 <שמ"א כג // דה"א יא>; מ' נאור, "שמות א"ט–י": שיחזור הנוסח, ספר שמואל י"בין (ירושלים תש"ל) = 282–242; Cornill, *Ezechiel*; G. Bickell, *Das Buch Job nach Anleitung der Strophik und der Septuaginta auf seine ursprüngliche Form zurückgeführt und in Versmasse des Urtextes übersetzt* (Vienna 1894); J. Meinhold, *Die Jesajaerzählungen Jesaja 36–39* (Göttingen 1898); N. Peters, *Beiträge zur Text- und Literaturkritik sowie zur Erklärung der Bücher Samuel* (Freiburg i. Breisgau 1899) 58–62; C.H. Cornill, *Die metrischen Stücke des Buches Jeremia* (Leipzig 1901); F. Giesebrecht, *Jeremias Metrik am Texte dargestellt* (Göttingen 1905); D.H. Müller, *Komposition und Strophenbau* (Alte und Neue Beiträge, XIV Jahresbericht der Isr.-Theol. Lehranstalt in Wien; Vienna 1907); P. Haupt, "Critical Notes on Esther", *Old Testament and Semitic Studies in Memory of W.R. Harper* (Chicago 1908) II.194–204; J. Begrich, *Der Psalm des Hiskia* (FRLANT 25; Göttingen 1926); C.C. Torrey, "The Archetype of Psalms 14 and 53", *JBL* 46 (1927) 186–192; K. Budde, "Psalm 14 und 53", *JBL* 47 (1928) 160–183; P. Ruben, *Recensio und Restitutio* (London 1936); F.X. Wutz, *Systematische Wege von der Septuaginta zum hebräischen Urtext* (Stuttgart 1937); W.F. Albright, "The Psalm of Habakkuk", in *Studies in Old Testament Prophecy* (ed. H.H. Rowley; Edinburgh 1950) 1–18; Cross-Freedman, *Studies*; F.M. Cross, "The Song of Miriam", *JNES* 14 (1955) 237–50; id., "A Royal Song of Thanksgiving II Samuel 22 = Psalm 18", *JBL* 72 (1953) 15–34; L.A.F. Le Mat, *Textual Criticism and Exegesis of Psalm XXXVI, A Contribution to the Study of the Hebrew Book of Psalms* (Studia Theol. Rheno-Traiectina 3; Utrecht 1957); P.D. Hanson, *The Dawn of Apocalyptic* (Philadelphia 1975) 46–86 < Isaiah 57–64>; A. Gelston, "Isaiah 52:13–53:12: An Eclectic Text and a Supplementary Note on the Hebrew Manuscript Kennicott 96", *JSS* 35 (1990) 187–211; Hognessius, *2 Chronicles 1–16* (2003) *Dissertation* השוו המחקר המוקדם יותר של קניקוט SEÅ 68 (2003) 208–13 בתוך פסיכיתית
ממרוס
Part the First compares I CHRON. XI with 2 SAM. V and XXIII (1753), נוסח אקלקטי

1886. ⁴⁰ שיטתו של Lachmann* ליצירת מהדורות אקלקטיות וקביעת היחסים בין כתב־היד ← Timpanaro*, המיושמת בטקסטים קלאסיים, בספרות גרמנית ובברית החדשה, השפיעה רבות גם על התפתחותן של מהדורות אקלקטיות של המקרא. זמן קצר לאחר הופעתן של מהדורות אקלקטיות אלה נוצר סוג חדש של מהדורה ביקורתית, היינו המהדורות הראשונות בסדרת BH שבהן ההערות הביקורתיות נכללו באפרט ולא בטקסט עצמו. ← סעיף א. המהדורות האקלקטיות השפיעו על המחקר פחות מאשר סדרת BH וממ"ה, אך אין להקל ראש בהשפעתן לאור הכללתם של תרגומים אקלקטיים בפירושים מדעיים.

דוגמה טובה של הגישה האקלקטית היא סדרת *Critical Edition* הערוכה בידי האופט (1893 – 1904) והמשכה האנגלי, Haupt, *Polychrome Bible* (1897–1899). מהדורות אלה קיצוניות בגישתן שכן הן משנות בחופשיות את רצף הפרקים והפסוקים לפי תובנותיו הספרותיות של העורך.⁴¹

מהדורות אקלקטיות של פרקים וספרים נבחרים פורסמו החל מן העשורים האחרונים של מאה י"ט, ובעת המודרנית במיוחד במחקר האיטלקי.⁴² מהדורת מקרא שלמה לפי אותה שיטה הולכת ונכתבת (Oxford Hebrew Bible = OHB), והיא מוצגת במבוא פרוגרמטי של Hendel* 2008.⁴³

שיטת המהדורות האקלקטיות

המהדורות האקלקטיות שפורסמו במאות י"ט וכ' תיארו את הרקע התיאורטי של השיטה האקלקטית בצורה מצומצמת ביותר (כך Haupt, *Critical Edition*). היה זה מובן מאליו שחוקרים הכינו מהדורות אקלקטיות כהמשך למסורת ארוכה של מהדורות

40 איני יודע מתי פורסמה המהדורה האקלקטית הראשונה של המקרא או של חלקו; המהדורה הראשונה המוכרת לי היא Cornill, *Ezechiel*. ברם מהדורה זו מבוססת על שיטת מחקר מפותחת ולפיכך קשה להניח כי לא קדמו לה מהדורות אחרות.

41 כך למשל ספר ירמיה שנערך בסדרה זו בידי קורניל (1895) מסודר מחדש כרונולוגית בהתאם לתאריכי החיבור המשווערים של רכיביו. הספר הראשון של ירמיה, שנערך בידי ברוך בשנת ארבע ליהויקים מכיל את פרקים א – ב, ג 1 – 4, 19 – 25, ד 1, ואחרים ג 6 – 16, יא, יב 1 – 6, יח 7 – 8, ט 14 – 21, י 17 – 24, כה, מו, וכו'. אוסף הנבואות והסיפורים הבא יוחסו למועדים מאוחרים יותר, ואחרים אוסף שנערך לאחר מות הנביא (פרקים יט, כ, כו, לו, מה, כז, כח וכו'). גישתו הביקורתית הבתלית-מרוסנת של קורניל אינה מבוססת על תיעוד כלשהו בכתבי-היד. לדוגמה, בירמיה כז הוא מציג שחזור עברי של נוסח קצר של אותו פרק, התואם רק חלקית את תה"ש (ראו עמ' 70 – 71 שם). בדומה לכך, מהדורת שמ"א א – ב (K. Budde, 1894) מכילה גרסאות רבות של תה"ש יחד עם הצעות התקן⁴ של העורך (לדוגמה, השמטת א 6).

42 Borbone, *Osea*; G. Garbini, *Cantico dei Cantici: Testo, tradizione, note e commento* (Brescia 1992); את מחקרו של A. Catastini, *Storia di Giuseppe (Genesi 37–50)* (Venice 1994) יש לבחון יחד עם ניתוחו הטקסטואלי המפורט *L'itinerario di Giuseppe: Studio sulla tradizione di Genesi 37–50* (Studi Semitici, N. S. 13; Rome 1995).

43 להלן מהדורות הדוגמה שפורסמו עד היום: A. Hendel, *Genesis 1–11* (1998); H. van Rooy, "A New Critical Edition of the Hebrew Bible", *JNSL* 30 (2004) 139–150; S. White Crawford, "Textual Criticism of the Book of Deuteronomy and the Oxford Hebrew Bible Project", in *Wisdom of the Ancients*, 315–26; M.V. Fox, "Editing Proverbs: The Challenge of the Oxford Hebrew Bible", *JNSL* 32 (2006) 1–22; Hendel* 2007; Crawford–Joosten–Ulrich*. מחקרים אלה מתמקדים בספרים ובפרקים הבאים: יחזקאל א; דברים; משלי; שמ"א א; דברים לב; מל"א יא; ירמיה כז.

כאלה בתחומי הלימודים הקלאסיים והברית החדשה.

ואולם אצל Hendel* 2008 מוצג מחדש, הפעם באריכות, הרקע התיאורטי של התהליך האקלקטי של OHB, מתוך כוונה להצדיק את הכללת הגרסאות העדיפות בטקסט עצמו, ולא באפרט כבסדרת BH. הפרטים הטכניים של שיטת הרישום של OHB הוסברו בידי Hendel* 1998, 109–18. התהליך של OHB שונה אך במקצת מזה של המהדורות האקלקטיות המוקדמות יותר, להוציא העובדה שאלה האחרונות אינן מכילות תמיד אפרט של הגרסאות כמו OHB. מהדורה זו מציגה (ב) נוסח משוחזר ביקורתי ('הנוסח הביקורתי'), המלווה ב-(ג) אפרט של גרסאות ('גרסאות משניות'), הכולל גרסאות של נה"מ, השונה מן 'הנוסח הביקורתי', ו-(ג) הצעות תיקון⁴⁴ (המכונות על ידי Hendel, *Genesis 1–11*, 116, 'שחזורים' והמצוינות בטקסט בכוכבית) ו-(ד) סדרת הערות טקסטואליות קצרות התומכות בהכרעות העורכים.

א. מטרות המהדורות האקלקטיות נוסחו בצורה הטובה ביותר בידי הנדל תוך דרישה מתמיד עם מבקרי. "המטרה המעשית של OHB היא להתקרב בעזרת 'הנוסח הביקורתי' ל'אבטיפוס' הטקסטואלי, כלומר, למצב הטקסטואלי הקדום ביותר שאפשר לחדור אליו".⁴⁴

ב. סובייקטיביות. עורכת/מערך OHB עשויה לכלול ייתור ארוך מטקסט מקומראן, והוא/היא עשויה להשמיט פסוק של נה"מ או לשנות את הניסוח, השפה והכתיב. החלטות אלה הן סובייקטיביות כמו אלה המשתקפות בסדרת BH, אך ההבדל בין שתי המהדורות הוא שהאוחז בידו ב-BHS או ב-BHQ ממשיך להשתמש בנוסח המקובל (נה"מ) יחד עם נוסח משוחזר בעיני רוחו כפי שמתועד באפרט. ואילו במקרה של מהדורות אקלקטיות יש להשתמש בנוסח המשוחזר ואפשר להיוועץ בנוסח המקובל המופיע בתחתית העמוד.

ג. מהדורות ספרותיות מוקדמות שונות. כאשר השתמרו מהדורות ספרותיות מוקדמות שונות, כגון במקרה של הנוסח הארוך והקצר של ירמיה – פרק 17, OHB (2011) מיישמת תהליך מתקדם יותר מאשר זה המופיע אצל Hendel* 1999. הבדלי הנוסח הספרותיים אינם מוצגים יותר באפרט, אלא כמהדורות שלמות בטורים מקבילים. באמצעות שיטה זו, OHB מבקשת לספק לקוראים כלי שיאפשר להם לראות בעיני רוחם שני שלבים ספרותיים ויותר בהתפתחות הספר, מבלי ללחוץ על הקורא לבחור אחד מהם. התקדמות זו בטכניקת העריכה משקפת את הבנתנו שלנו אשר להתפתחות הספרים הקדומים. – פרק 7. כך, אולריך בתוך Crawford–Joosten–Ulrich* (2008) 363–6 מציג שחזור של המצע העברי של תה"ש ליר' כז 1 – 10 כמהדורה א' הקדומה יותר בצד נה"מ שמגלמת את מהדורה ב' המאוחרת יותר. בדומה לזה, בהצגתן של שתי המהדורות של מל"א יא 1 – 8, יוסטן, שם, עמ' 257 – 358, הציג את נה"מ כמהדורה א' הקדומה ואת תה"ש כמהדורה ב' המאוחרת (כך גם לעיל, פרק 7ב7). – תת-סעיף ה

44 שם, 329 – 330. עמדתו של הנדל מבוססת על E.J. Kenney, "Textual Criticism", *Encyclopaedia Britannica* (15th ed.; Chicago 1984) 18.191

ד. דרגת הסטייה מנה"מ. מהדורות מסוימות סוטות אך במעט מנה"מ,⁴⁵
בעוד אחרות סוטות ממנו בהרבה.⁴⁶

הערכת OHB (בהסתמך על הפרסומים עד שנת 2012)

להערכה מפורטת ראו Tov* 2008, 2011 ו-Williamson* (עמ' 353).

ה. למרות הבעיות שנתקלו בהן – תתסעיף א, עורכי OHB סבורים שאכן היה נוסח מקורי (או במקרים מסוימים שניים – תתסעיף ג), שאם לא כן לא היו משחזרים ישות כזו. ואולם עכשיו יותר מתמיד נראה שמעולם לא היה 'אבטיפוס' או 'נוסח מקורי' של רוב ספרי המקרא. – עמ' 159 – 163. באשר לרוב ספרי המקרא חוקרים מניחים שחלו בהם שינויים עריכתיים במהלך הדורות והמאות. אם הנחה זו נכונה, מעולם לא היה נוסח אחד שאפשר לראות בו את הנוסח המקורי עבור ביקורת הנוסח; עלינו להניח שלבי חיבור שונים, שכל אחד מהם היה אמור להיות בעל סמכות. לעומת זאת, נקודת המוצא של OHB היא ההנחה שהייתה מהדורה יחידה כזו, או במקרים מסוימים, שתי מהדורות, שאפשר לשחזרן. סדרת BH, ובמיוחד BHQ, נאבקה באותם קשיים – תתסעיפים כב, ל, אך במהדורה זו הקשיים פחותים שכן היא תמיד מציגה את נה"מ.

ו. אם העיקרון של OHB בשחזור מהדורה מקורית המבוססת על הממצא ועל תיקוני נוסח⁴⁷ מתקבל, עדיין קשה להחליט איזה שלב בחיבור המתמשך יש לשחזר.⁴⁷

ז. הצגת 'מהדורות' שונות בטורים מקבילים היא צעד חשוב קדימה – תתסעיף ג, אך הקשיים בהצגת המהדורות המקבילות (מל"א יא בנה"מ ובתה"ש ויר' כז בנה"מ ובתה"ש אצל Crawford-Joosten-Ulrich*; שמ"א יז אצל Hendel* 2007) מעמידים את עצם קיומן של מהדורות אלה בסכנה. – Tov* 2011, 360

ח. הצגת הכתיב בנוסח המקורי המשוחזר מעמידה קושי שכמעט אין להתגבר עליו, כפי שכבר נטען בידי Cornill, Ezechiel (1886) וחזר על הדברים Williamson*. הַנְדֵל היה ער לבעיה זו והחליט לדבוק בכתיב של כ"י ק 3 (Hendel* 1999, 116–118) או ל (Hendel* 2008, 343–346) יחד עם הניקוד והטעמים שלהם. מילים השונות מנה"מ הנכללות במהדורה האקלקטית מוצגות ללא שתי מערכות נתונים אלה, אך המצע המשוחזר של תה"ש במל"א יא, כשהוא זהה לנה"מ, משוחזר יחד עם התנועות והטעמים של נה"מ.

ט. אינספור בעיות מעשיות בשחזור המצע העברי של התרגומים העתיקים

45 N. Fernández Marcos, "The Genuine Text of Judges", in *Sôfer Mahîr*, 33–45 מציג שמהדורה אקלקטית של שופטים תהיה שונה אך במעט מנה"מ, ושלפיכך שיטת OHB רצויה מאד בספר זה.

46 הנוסח המשוחזר של בראשית בתוך Hendel, *Genesis 1–11* סוטה מנה"מ ב-43 מתוך 284 ההבדלים בין הנוסח הביקורתי ובין עדיהנוסח שמתועדים באפרט (15% של הסטיות, לא של הנוסח האקלקטי עצמו).

47 עורך OHB עשוי להחליט להשמיט את המנון חנה (שמ"א ב 1 – 10) ואת המנון יונה (יונה ב) המשניים. בה בעת, יכולה מהדורת OHB להשמיט את בר' יב 6 "והכנענים אז בארץ", הנחשב למשני על ידי כל החוקרים הביקורתיים.

ובהערכת הגרסאות מונעות את שחזור הנוסח העברי המקורי של כל יחידות הטקסט.⁴⁸

4. כל המהדורות הקיימות

כל המהדורות הקיימות בעייתיות במידת־מה.

• מרכזיותו של נה"מ. למרות האמור בדיונים שונים, כל המהדורות המדעיות והבלתי־מדעיות של המקרא סובבות סביב נה"מ,⁴⁹ והוא מרכזי מתמיד במחשבתם של הכול. ← עמ' 154 – 155 ודבריו של 2002, 236–9. מהדורות בלתי־מדעיות מציגות את נה"מ, או ליתר דיוק את נוסח המסורה לפי מסורת הניקוד הטברני, בעוד כל המהדורות המדעיות מציגות את נה"מ עם או בלי אפרט. המהדורות האקלקטיות הן המרוחקות ביותר מנה"מ, אך אפילו הן משתמשות בנה"מ כמסגרת והן מנקדות שחזורים מתוך תה"ש לפי שיטת הניקוד של נה". המהדורות המדעיות האחרות (סדרת BH וממ"ה) מציגות בקפידה את כתבי־היד הטובים ביותר של כן־אשר⁺, כולל המסורה והחלוקה לפרשיות שלהם. דיוק זה אשר לנה"מ הכרחי לחלוטין לחקר העברית הטברנית ולחקר תולדות נה"מ, אך בגלל ההתמקדות ברובד של נה"מ מימה"ב, יקשה על הקוראים להתרכז בחומר העתיק החשוב ביותר שבתה"ש ובמגילות קומראן. גרסאות ממקורות אלה נזכרות – במובן מסוים, בהסתר – באפרט הצמוד לנה"מ, ואינן מופיעות בצדו או במקומו. ההחלטה לעצב מהדורות סביב נה"מ טבעית; ככלות הכול, נה"מ הוא הנוסח המרכזי ביהדות, וחוקרים מעריכים אותו עד מאד. מלבד זאת, המגילות מקוטעות ותה"ש הוא ביוונית. אף על פי כן, התפישה שעל פיה כל המהדורות מתמקדות בנה"מ היא בעייתית. על אף ריבוי הנתונים בממ"ה ובסדרת BH, גם מהדורות אלה מנציחות את התפישה שנה"מ הוא הנציג העיקרי של המקרא שנפוץ בימי קדם. נראה שהשיטות הנקוטות במהדורות הנוכחיות אינן מחנכות את הדורות הבאים לקראת גישה שוויונית לכל הממצא הטקסטואלי.⁵⁰

לחוקרים ידוע כי המהדורות המודפסות אינן מכילות את המקרא אלא רק מסורת טקסטואלית אחת, אך בכל זאת לעתים קרובות מתייחסים לנה"מ כאילו

48 למשל, הסקת מסקנה סבירה באשר לנוסח המקורי בשמ"א א 22 – 28 ושמ"א ב 3, 8 – 11 נראית כמעט בלתי־אפשרית. אפשר שעדיין הנוסח העתיקים משמרים שתיים או שלוש גרסאות מקבילות של שמ"א א – ב (← פרק 47 ומפתח הכתובים), אך הבעיות אינן מתמעטות אם הנוסחים מוצגים בטורים מקבילים לעומת נוסח אחד. יש לזכור שהספר היחיד ב-BHS שאינו מכיל הערכות הוא שמואל א – ב (בעריכת P.A.H. de Boer).

49 Kittel, *Notwendigkeit*, מדגיש נקודה זו בהציגו את המהדורה הראשונה של BH. 50 2002, 236–9. הצביע על כך שספרי פירוש ביקורתיים ומבואות רבים מבוססים בעיקר על נה"מ. לפרטים הקשורים למבואותיהם של ס"ר דרייבר, אייספלד וצ'נגר ולפירושיהם של גונקל, דהווד, נות, וסטרמן, צימלר, מילגרם ולוין, ראו טוב, שם. הערות ותאוריות חשובות של חוקרים אלה התבססו רק על נה"מ, אף שכולם היו מודעים לקיומם של הבדלי נוסח בתה"ש ובשאר המקורות החשובים.

זה המקרא. ואולם נוסח המקרא כלול בקבוצה גדולה של מקורות, החל בנה"מ, עבור דרך מגילות מדבר יהודה וכלה בתה"ש. לפיכך המהדורה הידועה בשם Biblia Hebraica⁵¹ אינה ראויה להיקרא בכינוי המקיף 'המקרא העברי', אלא היא צריכה לשאת שם צנוע יותר כגון 'המקרא לפי נוסח המסורה' (Biblia Ma-soretica). השם Biblia Hebraica יתאים רק אם נראה בפרטים באפרט של סדרת BH נציגים של המקורות בשלמותם.

• ביאורים באפרט. במשך מחצית המאה האחרונה, מהדורות מדעיות התפתחו תוך אינטראקציה מתמדת זו עם זו. מהדורות אלה מתעדות עתה באפרט קבוצות רבות של גרסאות במטרה לאפשר לקוראים לגבש דעה על מעמדם הראשוני והמשני של הגרסאות העבריות והתרגומיות העיקריות. גרסאות משניות חשובות גם כן שכן הן משקפות לעתים את פרשנותם של דורות של סופרים וקוראים (← עמ' 233, הערה 65), אך חוקרים מסכימים כנראה שהאפרטים של ממ"ה ושל סדרת BH מכילים לעתים קרובות מידע שחשוב פחות לפרשנות. במובן מסוים, מצב זה בלתי נמנע היות שעורכים אינם יודעים אלו פרטים הם משניים או בלתי חשובים. ואולם דבר אחד ודאי, המטרה העיקרית של האפרט, אספקת המידע על מסורות לא-מסורתיות לשימוש בפרשנות המקרא, היטשטשה בשל ריבוי הפרטים האלה. הערה זו מובילה לנקודה הבאה:

• נתונים חשובים. קשה להתמקד בגרסאות החשובות באפרט שכן הן מוקפות ברבות שאינן חשובות. למשל, הפרטים החשובים מן המהדורות הספרותיות הקדומות של ירמיה ויחזקאל בתה"ש ובמגילות קומראן תועדו באפרט של ממ"ה, ויימצאו ב-BHQ, לכשתושלם, אך הקורא אינו יכול לזהותם בקלות. לפיכך הבדלי גרסה חשובים אלה אינם יכולים לשמש את הפרשנים בנוחיות. השימוש בהם קל יותר ב-OHB, אך מהדורה זו בעייתית מסיבות שונות. ← עמ' 357

5. מהדורות חלופיות בעתיד?

האפשרות של מהדורה רב-טורית נדונה בקצרה בידי 266–269, 2008, Tov*. מטרתה של מהדורה כזו, מודפסת או ממוחשבת, היא לחנך את המשתמשים לקראת גישה שוויונית לעדי הנוסח, שאינה יכולה להיות מושגת בכלים הנוכחיים.⁵² המהדורה תציג את נה"מ, תה"ש, שומ' וכמה טקסטים מקומראן על בסיס שוויוני בטורים מקבילים, עם הערות על נוסח-האב המשוחרר של תה"ש, ואולי עם תרגום אנגלי של טורים אחדים. הצגת הטקסט בטורים

51 ראו הערה 13 בנוגע לבלבול אשר למשמעות הכותרת Biblia Hebraica.

52 לפתרון מסוג אחד ראו את מהדורת Biblia Qumranica, שממנה הופיע כרך אחד עד לשנת 2013.

מקבילים תציג בצורה גרפית את היחסים בין רכיבי ייתור וחסור ותאפשר ניתוח ספרותי, פרשנות וניתוח טקסטואלי.
מהדורה דיפלומטית⁺ ואקלקטית⁺ משולבת תציג את שני סוגי המהדורות באותו עמוד בטורים מקבילים או זה אחר זה, ותשלב בזאת את הטוב שבשתי השיטות.⁵³

53. הוצע בידי נ' ברק בעבודה סמינריונית שהוגשה באוניברסיטה העברית.

כלים ממוחשבים לחקר ביקורת הנוסח

Andersen–Forbes, *Spelling* (1986); eid., *The Vocabulary of the Old Testament* (Rome 1989); F.H. Polak & G. Marquis, *A Classified Index of the Minuses of the Septuagint, Part I: Introduction; Part II: The Pentateuch* (CATSS Basic Tools 4, 5; Stellenbosch 2002); E. Tov, “A Computerized Database for Septuagint Research”, in id., *Greek-Hebrew Bible* (1999) 31–51

כלים ממוחשבים: Tov, “Electronic Resources” 2003, 2008; Worth, *Biblical Studies* 2008

מאז הרבע האחרון של מאה כ' נעזר חקר ביקורת הנוסח רבות בכלים וחקירות ממוחשבים. על כלים אלה נמנים מאגרי נתונים גמישים ואינטראקטיביים וכן חקירות המתבצעות בעזרת מחשב. המאגרים מסייעים בידי החוקר להשיג ולנתח מידע, ובגלל היותם אינטראקטיביים הם שומרים על מידה זו או אחרת של גמישות. מצד אחר, חוקרים גם מפרסמים את תוצאות מחקריהם שהתבצעו בעזרת חקירות ממוחשבות, אבל אלה אינן גמישות, שכן החוקרים מגישים רק את תוצאות מחקריהם ולא את הנתונים האלקטרוניים עצמם.¹ פרק זה לא ידון בסוג אחרון זה של מחקרים. במאה כ"א מתבקש לנהל מחקר בביקורת הנוסח בסיוע כלים ממוחשבים, אבל לא בכל תחום קיימים נתונים ממוחשבים מספיקים; מחקרים מעולים נכתבים על יסוד מהדורות מודפסות ונתונים לא־ממוחשבים. קיומם של מספר הולך וגדל של מאגרים ממוחשבים מאפשר לנו להגיע לנתונים שאי אפשר להגיע אליהם באמצעים המקובלים. בפרק זה ימצא הקורא תיאור קצר של הכלים הממוחשבים העומדים לרשותנו, אבל יש לזכור שהנתונים משתנים כל העת.

1 לרעיון, מחקריהם החשובים של Andersen–Forbes* 1986, 1989. ← Tov, “Electronic Resources”, 2008

א. הכלים הקיימים

בפרקים הקודמים הזכרנו בכל סעיף את הכלים הממוחשבים הקיימים בתכנות מסחריות ולא־מסחריות, ברשת ובתקליטורים (CD-Rom, DVD).² מקורות אלה נזכרו בפרקים הקודמים בסעיפים נפרדים תחת הכותרת 'כלים ממוחשבים' אחרי סעיפי הביבליוגרפיה. Tov* 2003, 2008 סקר את המודולות,³ התכנות והכלים שהיו קיימים בעת כתיבת המחקרים. רוב המודולות של טקסטים כוללות ניתוח מורפולוגי של כל המילים,⁴ המאפשר חיפוש לפי מילים ולפי קטגוריות דקדוקיות,⁵ והמאפשר גם יצירת קונקורדנציות של כל יחידת טקסט במקרא. בשלב זה אפשר לערוך את החיפוש הבאים במודולות:

נה"מ (לפי כתביד ל' או א', ללא הבדלי נוסח בכתביד אחרים מימה"ב). מודולות של נה"מ מאפשרות עריכת חיפוש של מילים או חלקי מילים, דגמי ניקוד, פרשיות פתוחות וסתומות,⁶ גרסאות כתיב וקרי', טעמים⁷ ושל המ"ק ו-מ"ג.⁸

שומ' (מהדורת טל 1994 ללא הבדלי נוסח). תכנת אקורדנס מסמנת את כל ההבדלים בין שומ' לנה"מ ומאפשרת את כל חיפוש המילים והקטגוריות הדקדוקיות בתוך שומ'.

מגילות מקראיות ממדבר יהודה, או קבוצות של מגילות, כגון המגילות הטרומשומרוניות.⁹ נוסף על אפשרויות החיפוש של מילים וקטגוריות דקדוקיות, תכנת אקורדנס מסמנת גם את כל ההבדלים בין המגילות לנה"מ.

תה"ש (מהדורת Rahlfs-Hanhart, *Septuaginta*; סדרת ג'טינגן).⁷ מודולות CATSS של תה"ש מסמנת הבדלים בהשוואה לנה"מ, משחזרת פרטים במקורו העברי, ומסמנת תופעות בטכניקת תרגום.⁸ מודולת תה"ש מאפשרת חיפוש בתוך

2 בסקירה זאת לא נכללים סריקות של מקורות, שכן אלה אינן גמישות, ומאגרים שאינם נמצאים ברשות הרבים. ← Tov* 2003, 2008; Worth, *Biblical Studies*

3 מודולה היא טקסט, למשל נה"מ, שאפשר לעיין בו באמצעות אחת מתכנות המחשב (למשל, אקורדנס, BibleWorks) ושאפשר לערוך בו חיפוש מילים וצורות. ככל שהתכנה מתוחכמת יותר, כך אפשר לנתח את הטקסט ביתר יעילות.

4 המפתח לכל התכנות המופעלות על הטקסטים המקראיים הוא קיומו של ניתוח מורפולוגי ברקע. למשל, בניתוח כזה, מילת "ויאמר" מסומנת בתור "ו" (מילית, מילת חיבור) וצורת "יאמר" (פועל, בניין קל, עתיד, גוף שלישי יחיד) הגזורה מן השורש אמ"ר.

5 בדוגמה הנזכרת בהערה הקודמת, אפשר לערוך חיפוש בכל הקטגוריות הדקדוקיות הנזכרות. למשל, אפשר לחפש את כל הצורות של בניין 'קל' בפועל זה או בכל הפעלים, את כל ההיקריות של גוף שלישי זכר יחיד, את כל הצורות של בניין 'הפעיל', וכיוצא בהן. באופן כזה אפשר לאתר גם את כל סוגי שמות העצם, מילות היחס, ומילות החיבור בכל המקרא, בספר מסוים, או בכל 'טווח חיפוש' אחר.

6 את רוב סוגי החיפוש אפשר לערוך ברוב תכנות המחשב, אבל תכנת "מאגר התנ"ך" שהוכנה באוניברסיטת בראילן מתאימה יותר מן האחרות לאיתור דגמי ניקוד. ← Tov* 2003, 2008

7 המודולות של מהדורת ראהלפס-הנהרט בתכנת SESB כוללת את הבדלי הגרסה של מהדורה זאת, ומהדורת גטינגן בתכנת Logos כוללת את האפרט המלא של מהדורה זאת.

8 למשל, הבדלים בין תה"ש ונה"מ במספר, גוף, והוספה/החסרה של מילת "כל". הרישום גם כולל הערות על תעתיקים⁺ וכפלי גרסה⁺ בתה"ש, על חילופי אותיות⁺ בין שני הטקסטים ועל היחס בין תה"ש וגרסאות כתיב⁺ וקרי'⁺ של נה"מ.

התרגום היווני, בעוד מודולת CATSS⁺ גם מסמנת אקוויולנטים עבריים-יווניים. ת, ס, ו (בדרך כלל ללא הבדלי גרסה, בעוד המודולה של הוולגטה בתכנת SESB כוללת מידע זה). המודולות מאפשרות חיפוש פנים-תרגומיים. מהדורת BHS. המודולה של האפרט מאפשרת חיפוש על פרטי הרישום.⁹

גם אם הכלים הממוחשבים מתפתחים מהר, בשנת 2013 הממצא מצומצם למדי, כך שאפשרויות החקירה הממוחשבת עדיין מוגבלות. מכאן שלרוב יש להיעזר בצירוף של חקירות ממוחשבות ושימוש בספרים.

סובייקטיביות וזהירות. יש להתייחס בזהירות לכלים ממוחשבים כמו אל כל המקורות המודפסים. מאחר שרוב הכלים האלקטרוניים הוכנו ידנית, הם עלולים לכלול פרטים מוטעים ולשקף שיקול דעת מוטעה.¹⁰ הערכת הגרסאות מבוססת חלקית על נתונים שנאספו באמצעות כלים ממוחשבים שהם בחלקם אובייקטיביים, אך תהליך ההערכה עצמו כולל סובייקטיבי. ← פרק 6. ככלל, בשימוש בכלים ממוחשבים אין משום ויתור על שיפוט תוכני ושיקול דעת.

ב. קטגוריות של מידע

הרישום האלקטרוני של טקסטים נוגע לא רק לביקורת הנוסח, כי אם גם לדיסציפלינות אחרות כגון לשון, פרשנות, אמונות ודעות, גיאוגרפיה, היסטוריה, כרונולוגיה ומיתולוגיה, וכן לכל הסוגות הספרותיות (למשל, חכמה, נבואה, שירת המזמורים, קינות, סיפורת). בדיון בכל הדיסציפלינות והתחומים הללו ניכרת חשיבות רבה לגרסאות של נה"מ ושל כל עדי הנוסח האחרים. ברם, בשלב זה אי אפשר לדלות את הגרסאות הרלוונטיות מתוך המודולות בהתאם לסוג המידע. הסיבה לכך היא שהגרסאות הרלוונטיות לא סומנו בתור כאלה במודולות ובמאגרי המידע. דרך משל, אי אפשר לדלות פרטים גיאוגרפיים, היסטוריים או כרונולוגיים, שכן הם לא סומנו באופן מיוחד. בשלב זה, התחומים היחידים שבהם ניתן להפיק תועלת מכלים ממוחשבים הינם נוסח המקרא ולשונו.

⁹ המודולה הממוחשבת של האפרט של BHS אינה משביעת רצון לצרכי חקירה. ← עמ' 342. לעומתה, האפרט של BHQ, לכשתושלם, יהיה מועיל מאוד. ← עמ' 350 – 353. לכשיושלם, גם האפרט של מהדורת מפעל המקרא יהיה יעיל מאוד. עם זאת שלוש מהדורות אלה כוללות רק מבחר מצומצם של גרסאות, ואינן יכולות לשמש תחליף לחקירות מקיפות.

¹⁰ שיקול דעת משתקף, למשל, בבחירת כתביד או מהדורה מודפסת העומדים ביסוד מהדורה ממוחשבת, רישום גרסאות כתיב/קרי', סימון הפסוקים, וכיו"ב. היבט סובייקטיבי זה בא לידי ביטוי במיוחד בהצגת מגילות מדבר יהודה בגלל אופיין המקוטע. גם הרישום המורפולוגי של המילים סובייקטיבי והוא משפיע על חיפוש המילים המבוססים על ניתוח זה. כמו כן, שחזור המקור העברי המשווער של תה"ש בתוך CATSS⁺ נושא אופי סובייקטיבי מאוד.

אם נרצה לדלות מידע ממוחשב בתחומים האחרים יש לסמנו באופן מיוחד במאגרי המידע ובמודולות. עם זאת, גם היום אפשר להפיק סוגי מידע אחדים שלא סומנו כגון מספר האותיות, המילים, והפסוקים, תפוצת מילים או צירופי מילים במקרא כולו, בספר, או בפרק מסוים. בין היתר, אפשר לקבוע את המילה העברית או היוונית או האקוויולנט העברי/יווני השכיחים או הנדירים ביותר ביחידת טקסט מסוימת, דגמי שימוש בשמות האלוהות, וכיוצא בהם.

מלבד הפרטים הנזכרים בפסקה הקודמת אין המשתמש יכול להפיק מתוך מודולת טקסט מידע שלא סומן קודם לכן בקידוד מיוחד.¹¹ כל קידוד של מידע מרחיב מיד את אפשרויות החיפוש. מכלול של מידע כזה, שאפשר לקרוא לו 'מידע שסומן מראש', משמש מקור מידע חשוב לפירוש המקרא ולכתיבת מחקרים.

ג. מידע שסומן מראש

בשנת 2013 המידע שסומן מראש כולל אך ורק את הנתונים המורפולוגיים* והתחביריים של נה"מ וקצת תכונות של תה"ש:

• ניתוח מורפולוגי, תחבירי וסגנוני של נה"מ;¹²

• ניתוח מורפולוגי של שומ', מגילות מדבר יהודה, תה"ש, ת, ס, ו;

• סימון תופעות אחדות בטכניקת התרגום של תה"ש וסימון היחס בין תה"ש

ונה"מ בתוך מודולת CATSS ← הערה 8

לטובת פיתוח המחקר יהיה זה מועיל אם מערכות נתונים דוגמת אלה הנזכרות בסעיף ב יוכנסו במאגרי מידע. למשל, הוספת פרטים היסטוריים במאגרי מידע דוגמת מודולת CATSS⁺ או מודולה של נה"מ, תאפשר את שליפתם האוטומטית.¹³ באותה מידה סימון של כל ההבדלים התיאולוגיים בין עדי הנוסח היה מועיל לחוקר. ברי שרישום כזה יישא אופי סובייקטיבי, אבל הוא יוכל לשמש בסיס להמשך המחקר. למשל, נראה שנה"מ של ספר שמואל

11 למשל, אי אפשר להפיק את רשימות מלכי ישראל ויהודה, מספרם, גילם, או נשותיהם; שמותיהם של בני יעקב; הערים בתחום שבט אשר; רשימת נביאי אמת ונביאי שקר; השוואת נבואותיהם של ישעיהו, ירמיהו ויחזקאל על הגויים וכיוצא בהם.

12 הניתוחים המורפולוגיים והתחביריים הקיימים נמנו אצל 2003, 2008. Tov*. נתונים תחביריים כלולים בתוך SESB ובמאגר הנתונים של Andersen-Forbes, שניהם במסגרת תכנת המחשב Logos.

13 למשל, נתונים גיאוגרפיים יכללו את הבדלי הגרסה הרבים לשמות שברשימות השבטים ביהושע טו – יט ובכתובים אחרים (למשל שמ"א ט 4 נה"מ "בארץ שעלים", תה"ש-לוק"י "גדי של העיר שעלים"). בהוספת הפרטים יש להפעיל שיפוט, למשל בהכללת הגרסאות היווניות, ברישום שמות חלופיים לאותם מקומות ("תמנת חרס" בשופ' ב 9 כנגד "תמנת סרח" ביהו' יט 50, כד 30), וברישום מיוחד של שמות מקומות המופיעים בשתי נחלות בעת ובעונה אחת. למשל, ירושלים מופיעה בנחלת בנימין בשופ' א 21 ובנחלת יהודה ביהו' טו 63; שופ' א 8.

מכיל יותר תיקונים תיאולוגיים מאשר יתר ספרי המקרא בנה"מ, אבל התרשמות זאת צריכה לעבור את מבחן הבדיקה של כל ספרי המקרא. ← עמ' 245 – 247
נרכז כאן בשני תחומים:

• ניתוח טקסטואלי. יש לקוות שמאגרי העתיד של כל עדי הנוסח ירשמו הבדלי נוסח והערות על קטגוריות של טכניקת תרגום בדומה לאלה של CATSS⁺ וכן הערות על תופעות טקסטואליות, כגון הרמוניזציות, הוספות והחסרות ← *Polak-Marquis, הסכמות בלעדיות בין שני תרגומים בניגוד לנה"מ וסוגי מידע כגון אלה המתוארים במדור ב לעיל.
החקירה הממוחשבת של חילופי האותיות הדומות⁺ מראה דגמי תפרוסת מסוימים והיא גם מגלה את האותיות שהוחלפו בתדירות הגבוהה ביותר.
← עמ' 222

• ניתוח לשוני. התחום המיוצג בצורה הטובה ביותר במודולות המחשב הינו הניתוח המורפולוגי. ניתוח זה מאפשר את חיפושי המילים על סמך צורות היסוד של כל מילות הטקסט ועל סמך קטגוריות לשוניות.

